

Zbierka Amálie Sirotkovej

Jana Piroščáková

PIROŠČÁKOVÁ, J.: Amália Sirotková's collection
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 70, 2023, no. 4, pp. 349-375

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.4.2>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1597-3115>

Key words: archival material,
manuscript, source, fairy tale, book
edition, generation, Amália Sirotková

The paper is devoted to the collection of Amália Sirotková (1813 – 1892) – the oldest known Slovak woman storyteller. Part of her manuscript collection from the 1850s has been preserved thanks to the estate of Pavel Dobšínský (1828 – 1885) who prepared two of her tales for publication in his *Prostonárodné slovenské povesti* (Slovak folk tales, 1880, 1882). The preserved notebooks are probably a fragment of a larger collection, but the extent of the manuscript remains unknown. “Povesti od Amálie Sirotkovej [Tales by Amália Sirotková]” archive stored in the Literary archive of the Slovak National Library in Martin contains three notebooks by A. Sirotková and one notebook written by another person and probably unrelated to A. Sirotková’s collection. The first part of the article reflects on the question of authorship and the extent of the collection. The second part of the paper reconstructs the origin of the collection and outlines the possible ways in which the manuscript of A. Sirotková’s might have reached P. Dobšínský. The aim is not to reflect on the language, spelling, style, or genre of A. Sirotková tales, but on the contexts of the collection with regard to parallel manuscript sources and the way it was used by editors of fairy tale books in the 19th century. The third part of the paper deals with this issue in more detail.

Kľúčové slová: archívny materiál,
rukopis, prameň, rozprávka, knižné
vydanie, generácia, Amália Sirotková

Pod signatúrou B593 a označením „Powesti od Amálie Sirotkovej. 1858. 2 zv.“¹ uvádza *Inventár rukopisov Literárneho archívu Matice slovenskej II. Starý fond B - Literárne práce* (Inventár... 1973: 73) torzo rukopisnej zbierky najstaršej slovenskej rozprávarky,² o ktorej nielen vieme, že rozprávky systematicky zapisovala, ale súčasne časť jej rukopisu sa aj zachovala.

Jiří Polívka eviduje Sirotkovej zbierku v rozsahu štyroch zošitov v druhej kapitole Úvodu k *Súpisu slovenských rozprávok* medzi rukopisnými zbierkami od začiatku štyridsiatych rokov 19. storočia pod číslom 10 ako „Sbierku Amálie Sirotkovej“. Jednotlivé zošity uvádza v nasledovnom poradí: „Powěsti od Amalie Sirotky. W Hájnikách 1858“, k nim „priviazaný je iný sošitok: „Powesti od Amalie Sirotky W Hájnikách 1851 pre Jana Rimauského sepsaní“, „tretí sošitok: „Powěsti od Amalii Sirotkovéj rodz. Schidlay, učitelkiny w Hájnikách“ a „k tomuto sošitu priviazaný je sv. XIV.-XV“ (Polívka 1923: 36). Ďalej „ako sv. XIII. označený je sošit 16-stránkový; obsahuje rozprávku od Jána Drah. Makovického: Brat a sestra“ (Polívka 1923: 37). Toto usporiadanie naznačuje, že bádateľ mal Sirotkovej rukopis k dispozícii skôr, ako bol katalogizovaný: Makovického rozprávka bola z materiálu opísaného J. Polívkom vyňatá a zaradená pod signatúru B592 Povesti slovenské (Inventár... 1973: 73), ktorá obsahuje viacero rozprávok súvisiacich s prípravou knižných edícií Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho. Počas katalogizácie boli zošity A. Sirotkovej nanovo usporiadané: archívny prameň, ako je bádateľom dostupný v súčasnosti, začína zošitmi, ktoré J. Polívka uviedol ako tretí a štvrtý, teda „Powěsti od Amalii Sirotkovéj rodz. Schidlay, učitelkiny w Hájnikách“ a zošit bez titulného listu (majú signatúru B593/1), a pokračuje zošitmi, ktorými začal popis zbierky J. Polívka – „Powěsti od Amalie Sirotky. W Hájnikách 1858“ a „Powesti od Amalie Sirotky W Hájnikách 1851 pre Jana Rimauského sepsaní“ (signatúra B593/2). Na prelome signovaného materiálu, medzi druhým a tretím zošitom, je vložený hárok s názvom „Príповjedkárstvo“, obsahujúci úvody rozprávok zapísané na dvoch stranách. Do pravého horného rohu na jeho prvej strane P. Dobšinský dopísal: „zváz. XI, značil Samo Chalupka.“ Tento list J. Polívka neeviduje.

Zošit s titulným listom „Powěsti od Amalii Sirotkovéj rodz. Schidlay, učitelkiny w Hájnikách“ má rozsah šesťdesiatdva strán. Obsahuje sedem číslovaných rozprávok, všetky sú pomenované. Paginácia bola pravdepodobne doplnená neskoršie, v pravom hornom rohu titulného listu je písmom P. Dobšinského dopísané: „sv. VIII.“, dolu iným rukopisom: „z pozostalosti Pavla Dobšinského“. Táto poznámka identickým rukopisom je uvedená v každom zošite na jeho prvej strane (podľa J. Polívku sa nachádzala aj na poslednej strane rozprávky Jána Drahotína Makovického). K názvom jednotlivých rozprávok dopísal P. Dobšinský spravidla ceruzou, výnimočne perom poznámku, o aký typ rozprávkovej látky ide,

1 Rukopisy a staršie pramene citujem bez úpravy ortografie, diakritiky a interpunkcie. Neopravujem ani chybné citovanie rukopisu Jiřím Polívkom, prípadne tlačové chyby v jeho *Súpise slovenských rozprávok*.

2 K Amálii Sirotkovej bližšie Piroščáková 2023.

zriedkavejšie poznámku o tom, či daná látka už bola vytlačená, výnimočne svoj názor na kvalitu spracovania.³ Najrozsiahlejší zošit výboru obsahuje tieto rozprávky: „1. O Ribárowi“, strany 1-7⁴ [„Refer ad: Zlaté pero, zlatá podkova, zlatý vlas, nedokončenosť“]⁵

3 Všetky poznámky P. Dobšinského v opisovanom rukopise uvádzam ďalej v hranatých zátvorkách. Jeho poznámky k typu látky zodpovedajú dobovej praxi, vychádzajúcej z povedomia o variantnosti folklóru: k názvu alebo číslu rozprávky pripisuje názov iného spracovania danej rozprávkovej látky v dobovom korpuse – vo vzťahu k Sirotkovej zápisu teda variantu. V príspevku ďalej slovo variant (variantný) používam práve v tomto (folkloristickom) význame. V najširšom zmysle slova považujem za variant akékoľvek spracovanie určitej rozprávkovej látky (alebo motívu) vo vzťahu k inému spracovaniu tej istej látky (alebo motívu). V užšom zmysle používam toto označenie aj dištinkatívne, a to v kontexte dobovej vydavateľskej praxe, kde slúži na odlišenie toho, či konkrétne spracovanie nejakej rozprávkovej látky, ktoré je uvedené v poznámke pod názvom rozprávky, bolo pre publikovanú rozprávku zdrojové (priama predloha), alebo je vo vzťahu k publikovanému textu iným, časovo paralelným alebo starším, avšak nezávislým spracovaním – teda variantom (v užšom zmysle slova, keďže v širšom zmysle slova sú si vo folkloristickom ponímaní všetky takéto texty navzájom variantmi). Z poznámok k publikovaným rozprávkam totiž tieto vzťahy nie sú zrejme. Napríklad rozprávku *Tri pišťalky zo Slovenských povestí* (1858 – 1861) podľa editorov „podali: Jon. Čipka, O. Maginhradský z Malohontu; Drahotín Štúr z Veľkohontu, Aurel Kellner a Janko Makovický z Liptova; Mik. Ferienčík, Am. Sirotková a Pavol Krížko zo Zvolena; rozpráva Janko Botto z Malohontu“ (citované podľa vydania Dobšinský 1958a: 147), no až z porovnania publikovaného textu s uvedenými spracovaniami plynie, ktorý z rukopisov bol bezprostrednou predlohou tlačenej rozprávky (spracovanie Jonatána Dobroslava Čipku) a aký je vzťah ostatných textov k tlačnému (v tomto prípade sú to samostatné spracovania, teda iné varianty publikovanej rozprávky). Tieto texty uvádzali editori v poznámkach k rozprávkam preto, aby nimi demonštrovali šírku variantov danej rozprávkovej látky v dobovom korpuse. Zjednodušené preto o evidovaní rukopisných rozprávok v takomto type poznámok hovорím ako o odkazoch na varianty.

Poznámka: Dobšinského odkazy na iné varianty odrážajú nielen dobovú potrebu systematizovať, prakticky usporiadať rozsiahly materiálový korpus, ktorý mal k dispozícii pri zostavovaní knižných edícií, ale istým spôsobom môžu byť užitočné aj dnes. Bez nutnosti klasifikovať každú rozprávku podľa medzinárodného katalógu rozprávkových látok *The Types of International Folktales* (takzvaná ATU klasifikácia) poskytujú čitateľovi rámcovú predstavu o látke danej rozprávky. Treba však vziať do úvahy, že iba orientačnú, pretože nie všetky látkovo-typologické poznámky P. Dobšinského sú spoľahlivé. V sledovanom materiáli napríklad chybné spojil rozprávku O rybárovi s látkou rozprávky vytlačenej v *Slovenských povestiach* (1858 – 1861) pod názvom Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas (íde o rôzne typy látok) alebo rozprávku Pričarovaný vozík s rozprávkou známou z *Prostonárodných slovenských povestí* (1880 – 1883) pod názvom Drevená krava (spoločný majú iba motív rozosmiatia smutnej princeznej).

4 Stránkovanie rozprávok v rámci signatúry B593/1 uvádzam podľa najmladšieho číslovania ceruzou, idúceho naprieč prvými dvomi zošitmi, na rozdiel od J. Polívku, ktorý v *Súpise slovenských rozprávok* samostatne stránkovoval jednotlivé zošity.

5 P. Dobšinský ju publikoval pod názvom Najmladší z dvanástich v trefom zväzku *Prostonárodných slovenských povestí*. J. Polívka konštatoval: „Srovnávajúc úpravu Dobšinského s predlohou, poznávame, že predloha bola pre tlač veľmi prerobená. [...] Obsahom sa potom úprava Dobšinského nič neliší od rukopisnej predlohy, ale čo do formy je úplne prepracovaná. [...] Táto rozprávka srovnáva sa až na podiv s českou rozprávkou Boženy Němcovej, Šternberk' [...]. Súvislosť slovenskej rozprávky s českou je nepopierateľná a veľmi sa podobá pravde, že Am. Sirotková, ktorá žila v Hájnikách pri Zvolenskom Sliači, kam chodievala Bož. Němcová, poznala jej českú rozprávku“ (Polívka 1924: 309, 310). V nadväznosti na toto zistenie písali o rozprávke O rybárovi aj niekoľkí ďalší výskumníci (Gašpariková 1980a, 1980b; Horálek 1989). Je jedinou rozprávkou A. Sirotkovej, ktorú sekundárna literatúra aspoň okrajovo recipovala.

- 352 „2. O Peterkovi“, strany 7-18 [„Myšacia bundička“]⁶
 „3. Chudobní sin“, strany 19-25 [„Viz viac druhých podobných Cod Rev B Chud. Rodičov sin“]⁷
 „4. O Umrľej hlave“, strany 25-30⁸
 „5. O drákovi“, strany 31-46, na prvej strane rozprávky vpravo hore pôvodné číslovanie „zväzok Ili“ prepísané Dobšinským na „IX“ [„Ad Zakliata hora“]⁹
 „6. O Trích Zakljatích Pannách“, strany 47-56, na prvej strane rozprávky vpravo hore pôvodné číslovanie „zväzok 3ti“ prepísané Dobšinským na „X“ [„Ad Lomidrevo“]¹⁰
 „7. O čertovom kolese“, strany 56-62 [„Ad Černokňažník“]¹¹

Nasleduje zošit bez titulného listu v rozsahu tridsaťjeden strán (strany 65-96). Obsahuje osem rozprávok, z nich majú názov iba štyri:

- „Rozprávka o troch bratoch čo šli do služby“, strany 65-69, na prvej strane vľavo hore pôvodné číslovanie zväzku „I“ prepísané na „sváz. XIV. – XV.“ [„Zlí bratia vytlač“]¹²
 „Druhá“, strany 69-77 [„O grófovi a jeho troch dcérach, vytlačené v Rimavského zväzku“]¹³
 „Tretj O Filkovi“, strany 77-80 [„Refer Ad Umrly Filko“]¹⁴
 „O ohniwej peci Giná“, strany 81-83, vpravo hore na prvej strane rozprávky nečitateľné pôvodné číslovanie, prepísané na: „zváz. XV“ [„Nedokonalá je“]¹⁵
 „Giná“, strany 83-84 [„Varta nad hrobom, akýsi fragmentik“]¹⁶

6 P. Dobšinský ju publikoval pod názvom O Peterkovi v šiestom zväzku *Prostonárodných slovenských povestí*. Obe spracovania porovnal Polívka 1927: 127-131 a konštatoval, že predlohu P. Dobšinský „pracoval veľmi dôkladne. Rozprávanie A. Sirotkovej je omnoho jednoduchšie“, P. Dobšinský nepoužil „celú scénu, charakteristickú a typickú pre [túto – doplnila J. P.] látku“ a „je zrejme, aké značné rozdiely sú medzi rozprávkou Am. Sirotkovej a textom Dobšinského“ (Polívka 1927: 129, 131). P. Dobšinský k textu pridal poznámku: „Podala Amália Sirotková z Hájnik a Zuzana Mydielková z Liptova“ (citované podľa Dobšinský 1958b: 341), no J. Polívka správne podotkol: „Nakoľko tu čerpal z druhej predlohy, ktorú uvádza, nakoľko z vlastného rozprávku tú spracoval, nemôžeme bezpečnejšie určiť, lebo nemáme verzie Zuzany Mydielkovej, ktorú uvádza“ (Polívka 1927: 131; k Z. Mydielkovej ako zdroju P. Dobšinského bližšie Piroščáková 2023: 109-110).

7 „Táto rozprávka pripomína už svojim nadpisom text [zo] zbierky Dobšinského, ale nemá s ním bližších zhôd, je to rozprávka celkom odchodná a samostatná“ (Polívka 1930: 179; na stranách 179-182 ďalej uverejnil celý text rozprávky).

8 Celý text uverejnil Polívka 1927: 366-367.

9 S dôrazom na úvod rozprávky, ktorý hovorí o pôvode bratov a v knižnom spracovaní rozprávky Zakliata hora sa nenachádza, prerazoval Polívka 1923: 211-213.

10 S početnými citáciami z rukopisu prerazoval Polívka 1923: 305-308.

11 Celý text uverejnil Polívka 1930: 227-230.

12 Celý text uverejnil Polívka 1924: 384-386.

13 V kontexte iných spracovaní Polívka 1924: 25 konštatuje: „Odchýlky sú celkom malé, ako na pr. že princovi o osude jeho sestár rozpráva dojka, že ho švagrovia neodprevádzajú s vojskami, snímanie kľúča a vysvobodenie princezky v zakliatej skale je omnoho jednoduchšie.“

14 V kontexte iných spracovaní Polívka 1927: 58-59 konštatuje: „Je pretrhnutý, keď mládenec po druhý raz prišiel s vodou a videl prsteň na princovom palci. Srovnáva sa miestami doslovne s predchádzajúcim textom [O Filkovi, tretí diel levočského Prostonárodného zábavníka – poznámka J. P.] a je tiež asi bližší jednoduchšiemu spracovaniu.“

15 Hoci z formulácie Polívku 1924: 99 vyplýva, že prepisuje celý text podľa rukopisu, uverejňuje iba jeho časť.

16 „Najstarší zápis tejto rozprávky na slovenskej pôde“ (Polívka 1930: 390). Celý text uverejnil Polívka 1930: 390-391.

„Giná O Walibukowi“, strany 85-91 [„refer ad Lomidrevo“]¹⁷

„Giná“, strany 91-93 [„Či še hnevace? Sv. III“]¹⁸

„Giná“, strany 93-96 [„Had, mačička, kutík“]¹⁹

K tretiemu zošitu sa zachovala obálka s mladším nápisom červenou ceruzou: „č. 270 III.“ a titulný list: „Powěsti od Amalie Sirotko. W Hájnikách 1858“, hore: „svaz. Ivý“, dolu rukopisom neznámeho: „Z pozostalosti P. Dobšinského. Sbierka pověstí v B. Štiavnici z r. 1858 – 1860.“ Má rozsah štyridsaťdva strán, všetky rozprávky sú pomenované a očíslované:

„1. O zakljatom knježati“ [nepaginované, strany 1-10] [„Refer ad“]²⁰

„2. O chlapcowi čwo sã nič nebau“, strany 11-19, na piatej strane rukopisu vpravo hore autorka: „Zvazek II“ [„Refer ad: Nebojsa a Dragomir“]²¹

„3. Pričarowaní wozík“, strany 20-23 [„Žart. Quadentenus ad: Drevená krava“]²²

„4. O hadowi čo ho traja chlapi bili“, strany 23-35 [„Refer Had, mačička kutík“, na strane 31 hore Sirotkovou: „svazok IIIti“]²³

„5. O husličkách“, strany 36-42 [„Žart. Fragment povesti“]²⁴

Štvrtý zošit s textom na titulnom liste „Powesti od Amalie Sirotko W Hájnikách 1851 pre Jana Rimauskího sepsané“ obsahuje tri nečíslované rozprávky zapísané na štyridsiatich dvoch stranách:

„O zlaté hwjzde 1851“, strany 1-26 [„sv. IV“, „Ref ad Myšacia bundička už vytlač“]²⁵

„O Uljan cicaj“, strany 27-37 [„Ref ad Radúz a Ludmila“]²⁶

„O trích Študentách“, strany 38-42 [na prvej strane hore nečitateľná poznámka P. Dobšinského]²⁷

Rozsah zbierky a otázka autorstva

Rukopisy dvoch pisateľov

Štyri zošity rozprávok uložené v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine pod názvom „Powesti od Amálie Sirotkovej. 1858. 2 zv.“ sú zapísané dvomi rôznymi rukopismi. Zošit bez titulného listu (teda druhý zošit pod signatúrou B593/1) zapísala iná osoba ako zošity odkazujúce titulnými listami na A. Sirotkovú. O týchto môžeme predpokladať, že ich napísala A. Sirotková, priamy dôkaz o tom

17 Obsah prerozprával Polívka 1923: 281-282.

18 Celý text uverejnil Polívka 1930: 420-421.

19 Celý text uverejnil Polívka 1924: 439-441.

20 Najdlhšia rozprávka A. Sirotkovej. Podľa Polívku 1927: 189 „najúplnejšie“ spracovanie látky kráska a zvierá v korpuse slovenských rozprávok. Polívka 1927: 189-190 prerozprával obsah.

21 Celý text uverejnil Polívka 1930: 372-376.

22 „Jediná slovenská verzia tejto rozprávky dosiaľ nevytlačaná“, ktorá „má niektoré osobité svoje črty“ (Polívka 1927: 93, 94; tamže prerozprával obsah).

23 „V tejto verzii treba vidieť celkom novú rozprávku. Základný motív tejto látky, totiž motív o nevernej žene, ktorá ošudí hrdinu o jeho divotvorný predmet, celkom vystal. Jej miesto zaujal zradný sluha, ktorý neuniesol so zámkom pánovu ženu, lež i ju priviedol zradou do rovnakej biedy ako svojho pána. [...] Moralistická pointa verzie nasvedčuje tomu, že prešla cez nejaké knižné prostredie“ (Polívka 1924: 447). Celý text uverejnil Polívka 1924: 441-447.

24 S niekoľkými citáciami z rukopisu prerozprával Polívka 1927: 420-421.

25 Celý text uverejnil Polívka 1927: 247-256.

26 Celý text uverejnil Polívka 1924: 274-278.

27 Celý text uverejnil Polívka 1931: 91-94 s poznámkou: „Tu je, zdá sa, rozprávka prerušená, posledný list je už na inom papieri a je písaný inou rukou, asi odpísaný zo schátralého posledného listu sborníčka Am. Sirotkovej. Zviazanie toho sošitka s pozdejšou sbierkou teje sberateľky bolo vykonané akiste neskoršie“ (Polívka 1931: 93).

354 však chýba. Žiadna iná jej písomnosť sa nezachovala, preto nemáme k dispozícii referenčný rukopis, ktorý by potvrdzoval, že skutočne ide o jej písmo.

V rodinnej korešpondencii Schidlayovcov²⁸ sa zachovali dva listy Jána Sirotku, manžela Amálie, adresované švagrovi Ludovítovi Schidlayovi. Prvý je podpísaný J. Sirotkom, na druhom sú podpísaní obaja manželia (ide o gratulačný list pri príležitosti narodenia prvého syna adresáta). Oba listy sú napísané identickým rukopisom, písala ich očividne jedna osoba. Rukopis sa na prvý pohľad zhoduje s tým, ktorým sú zapísané tri zošity rozprávok s titulnými listami; ozdobné podpisy manželov na druhom liste, najmä meno Amália Sirotková, vyzerá totožne so zápisom mena na titulných listoch v zošitoch. Tieto prvotné zhody nabádajú uvažovať o tom, že listy a rozprávky zapísala tá istá osoba. Ak by to tak bolo, táto situácia by otvárala niekoľko možností: ak by išlo o rukopis A. Sirotkovej, bola by zároveň pisateľkou listov, ktoré jej manžel diktoval (v prípade prvého listu), respektíve ktoré bratovi a švagrinej písala aj v mene manžela. V prípade, že listy aj zbierku rozprávok spísal J. Sirotko, na titulných listoch odkázal na svoju manželku buď z dôvodu, že bola jeho zdrojom, alebo jej zbierku týmto spôsobom venoval.²⁹

V listoch aj rozprávkach vidíme rovnakú veľkosť písma, úpravu riadkov, takmer nie je možné nájsť písmená, pri ktorých by sme identifikovali iný ťah, a tým určili dištinktívnu grafému, dokonca aj charakteristický a nápadný spôsob písania mäkkčňa je rovnaký. Drobný rozdiel medzi rukopisom na listoch a v zbierke rozprávok spočíva v tom, že písmo na listoch pôsobí o niečo okrúhlejšie v porovnaní s rukopisom zo zbierky rozprávok, ktoré je akoby ostrejšie, špicatejšie. Je tu však jedna výraznejšia odlišnosť, a tou je spôsob písania reflexívneho slovesného komponentu „sa“ – v listoch výlučne v tvare „se“, v rozprávkach ako „sä“ alebo „sa“.³⁰ Oba listy boli písané v prvej polovici päťdesiatych rokov 19. storočia, teda z časového hľadiska paralelne zápisu rozprávok. Javí sa mi málo pravdepodobné, že ak by bola pisateľom listov aj rozprávok jedna osoba, podarilo by sa jej takto dôsledne dodržať dvojaké písanie reflexíva, ako to vidíme v sledovanom materiáli. Prikláňam sa preto k záveru, že ide o rukopisy dvoch rôznych ľudí, hoci navzájom prekvapivo podobné. Zaisťe, gratulačný list mohla napísať aj Amália, s ohľadom

28 Fond rodiny Schidlay. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Slovenský národný archív v Bratislave.

29 V korešpondencii písanej po viac ako dvoch desaťročiach spoločného života nazýva Amáliu „drahá Málíka“, čo naznačuje vrúcny vzťah k manželke; v kontexte zachovaného listu toto spojenie nevychodím ako frázu.

30 Podoba zvrtného komponentu môže byť podmienená aj funkčne, predstavami o vhodnej, kultivovanej podobe jazyka. Použitie tvaru „sä“ v zápisoch rozprávok na rozdiel od „se“ v korešpondencii nemuselo súvisieť s nesystematickým používaním reflexívneho „sä“ (a ďalších špecifik – mäkkého l, tvarov préterita na -l a podobne) v rámci hodžovsko-hattalovskej jazykovej reformy v období po roku 1851, ale môže byť prejavom rešpektovania ľudovej výslovnosti, ako na to poukázali aj editori *Slovenských povestí* v poznámke Slovo o pravopise v tomto vydaní užívanom: „všemená teba, seba, sa vyslovujú sa i takto: tebä, sebä, sä“ (citované podľa Pauliny 1958: 545). Na úvahu, či v zápisoch rozprávok nejde o takéto uplatnenie reflexíva „sä“, by preto bolo ďalej vhodné posúdiť mieru vplyvu nárečovej výslovnosti, gramatiky a lexiky v zápisoch rozprávok a porovnať ich s jazykovou povahou skúmanej korešpondencie. Za túto pripomienku ďakujem Mgr. Martinovi Braxatorisovi, PhD.

na charakter prvého listu³¹ si však myslím, že jeho pisateľom (a teda pisateľom oboch listov) bol jej manžel, z čoho vyplýva, že pisateľkou rozprávok je pravdepodobne A. Sirotková, ako sa uvádza na titulných listoch.

Kto spísal zošit bez titulného listu, nevieme, rukopis sa mi nateraz nepodarilo identifikovať. Skutočnosť, že jeho pisateľ používa grafému g na zápis písmena j, naznačuje, že bol zapísaný podstatne skôr než tri zošity s titulnými listami, napríklad na začiatku štyridsiatych rokov, kedy bol tento úzus bežný (J. Polívka píše o „pravopise staršom, ešte neupravenom“; Polívka 1924: 384), alebo ho zapísal starší pisateľ, ktorý sa tohto úzu nedokázal (prípadne nemal dôvod) vzdať ani v päťdesiatych rokoch.

Na datovanie na začiatok štyridsiatych rokov by podľa mňa mohla poukazovať nápadná zhoda druhej rozprávky z tohto zošita s rozprávkou O troch zakliatych princoch, ktorá je zapísaná v treťom diele levočského Prostonárodného zábavníka (1843/1844); pôsobí totiž dojmom, akoby bola jej odpisom. Prepisovanie rozprávok z prameňa do prameňa, často doslovne, bolo pred knižným vydaním rozprávok bežnou praxou, pričom čas medzi zápisom prvého textu a vyhotovením jeho odpisu bol relatívne krátky (napríklad texty z Codexov revúckych boli prepísané do tretieho a štvrtého dielu levočského Prostonárodného zábavníka, z Codexov tisoovských do rukopisu Rozličné rozprávky; na odpisy podrobne upozorňuje Polívka 1923, 1924, 1927, 1930). Neskôr sa s týmto javom už nestretávame, z čoho možno vyvodiť, že je málo pravdepodobné, aby napríklad na začiatku päťdesiatych rokov niekto vyhotovil odpis desať rokov starého textu (teda s výnimkou prípadu, ak by bol tento odpis podkladom pre tlač, čo je však pri druhej rozprávke zo zošita bez titulného listu nepravdepodobné).

Dva prístupy k spracovaniu rozprávkovej látky

Práve fenomén vyhotovovania odpisov ako bežná súčasť dobovej praxe v prvej polovici štyridsiatych rokov je jedným z argumentov, prečo v kontexte sledovanej témy nie je primárne relevantné, kto určitý text zapísal. Ďalšia vec je, že čistopis mohla vyhotoviť iná osoba než tá, ktorá vyhotovila pracovný zápis, alebo určitý pisateľ podrobne zaznačil rozprávanie ústneho zdroja. Pri zápisoch rozprávok sú aj po identifikácii pisateľa otázky autorstva vo všeobecnosti veľmi ťažko riešiteľné. Akékoľvek označovanie „zainteresovaných subjektov“ ako zapisovateľov či autorov je nejednoznačné, v mnohých smeroch problematické, pri každom texte ich treba posudzovať individuálne, nie vždy s možnosťou nájsť primerané riešenie.³² Dôležitejšie ako samotný rukopis a s ním bezprostredne súvisiace formálne odlišnosti

31 Účelom listu je informovať švagra, v ktorý deň a o koľkej za ním pricestujú do Turčianskeho Svätého Martina manželka s otcom. Spôsob vyjadrenia obáv o pohodlie a bezpečnosť cestujúcich, ako aj viacnásobné zopakovanie prosby, aby adresát cestujúcich včas vyzdvihol, budia dojem, akoby bol list napísaný chvatne, na poslednú chvíľu; o zámere cestovať alebo konkrétnom dni azda L. Schidlaj vopred nevedel. Zdá sa mi málo pravdepodobné, že by takýto list diktoval J. Sirotká manželke. (V prípade druhého listu to do úvahy teoreticky prichádza.)

32 Špecifikujem tieto dve z viacerých možností, ktoré prichádzajú do úvahy: Nejaká rozprávka mohla byť napísaná po tom, ako si jej zapisovateľ vypočul jej ústne podanie, a toto dôkladne prepracoval. V takomto prípade by ústna verzia bola užšou, voľnou predlohou, a osobu, ktorá rozprávku takto zapísala, či presnejšie napísala na základe ústnej predlohy, by sme mohli označiť za jej autora. (V období takzvanej predvedeckej folkloristiky to bol najčastejší model.) Alebo zapisovateľ verne zaznačil rozprávanie, ktoré si vypočul – v tomto prípade je korektné označovať ho vo vzťahu k zaznačenému textu ako jeho zapisovateľa.

356 medzi rozprávkami v štyroch zošitoch, nateraz pripísaných A. Sirotkovej,³³ je to, že rozprávky v zošite bez titulného listu vykazujú viacero nápadných rozdielov v porovnaní s rozprávkami z troch zošitov s titulnými listami. Na úrovni lexiky je to napríklad absencia príslovky „hnedky“, ktorú A. Sirotková používa veľmi frekventovane, obsahovo jednoduchá, vágna, štylisticky nepríznaková priama reč, často bez uvádzacích viet, chýbajú knižné formulácie, originálne stvárnenie detailov, kanonizovaných prvkov aj individualizovaný spôsob práce s postavou, ktoré sú pre rozprávky A. Sirotkovej typické. Cieľom tejto štúdie síce nie je reflektovať jazyk, látky ani štýl jej rozprávok, zaujímajú ma prednostne kontexty tejto zbierky a vzťah k paralelným rukopisným prameňom a knižným edíciám, no na tomto mieste musím urobiť odbočku a pre názornosť konkretizovať niekoľko takýchto detailov.

Frekventovaný motív, ako poľujúci kráľ nocuje v chalupe, kde žijú jeho domnelo mŕtva žena so synom, ozvláštnila A. Sirotková v rozprávke O Peterkovi tak, že kráľovho spolunoclažníka – sluhu, ktorý si vypočuje rozhovor matky so synom o tom, že kráľ je chlapcov otec – obdarila ôsmimi očami. V prvú noc sluha stráži „na jedno oko“, na druhú noc mu kráľ nakazuje mať otvorených všetkých osem očí, aby sa potom na tretiu noc sám presvedčil o tom, že je pravda, čo mu sluha hovoril. Zaujímavá je zámena zmyslov: sluha nevidí, čo sa deje, len si vypočuje rozhovor medzi matkou a synom, zákonitě by preto bolo, keby mal osem uší. Obraz je vytvorený použitím rovnakého princípu, aký sa v rozprávkach uplatňuje pri počte dračích hláv. Takéto vizuálne pôsobivé stvárnenie postavy odkazujúce na indické božstvá, ktorá má kráľovi vo vzťahu k ďalším udalostiam sprostredkovať zásadnú informáciu, je u Sirotkovej primárne funkčné. Súvisí so spôsobom, akým autorka pracuje s triadickými motívmi. Kým v spracovaniach rozprávok, ako ich poznáme z knižných vydaní, pri triadickom opakovaní motívu spravidla nenachádzame výraznejšie odlišnosti (motív/situácia sa mechanicky, často doslovne opakujú, prípadné variácie sú založené na princípe variantnosti alebo stupňovania), v rozprávkach A. Sirotkovej je to inak, ako máme možnosť vidieť v tomto prípade.

Iný príklad: V spracovaní motívu, kde hrdina schádza do podzemia, aby oslobodil princezné väznené drakmi, sa spravidla používa stupňovanie na úrovni veku a zvlhľadu princezien (od peknej najstaršej k najkrajšej najmladšej), bohatstva palácov a počtu hláv drakov, ktoré priamoúmerne vyjadrujú ich silu, a teda nebezpečenstvo, ktoré hrdina podstupuje. Pri zobrazení zakliatych panien (v rozprávke A. Sirotkovej sú nimi krčmárove dcéry a hrdinom je študent, nie nadprirodzenou silou a schopnosťami obdarená postava, ako je to pre túto látku typické v knižných spracovaniach) diferencuje autorka aj taký v kontexte rozprávkovej poetiky postavený na stereotypnosti nepodstatný detail, akým je správanie zakliatych panien. Robí to prostredníctvom priamej reči, čo je zvlášť nápadné, keďže v knižných vydaniach rozprávok priama reč nie je nositeľom príznakovosti, ale skôr nástrojom

33 A. Sirotková využíva celú šírku strany, bez voľného margu pre prípadné poznámky a opravy; v zošite bez titulného listu sú pri prvých troch rozprávkach ponechané marginálie. Rozprávky v dvoch zošitoch A. Sirotková čísloje, k rozprávkam vo všetkých zošitoch uvádza názvy; v zošite bez titulného listu sú rozprávky uvedené rôzne, bez systému: s názvom, očíslované, uvedené spojením „iná“ a v rôznych kombináciách týchto troch možností. Pomlčka, mimoriadne frekventovaná (až nadužívaná) v zošitoch A. Sirotkovej v rôznych funkciách (na oddelenie priamej reči, ukončenie vety, vyčlenenie odseku), sa v zošite bez titulného listu takmer nevyskytuje.

upevňovania formulovitosti, frázovitosti v rozprávkach. Najstaršia krčmárova dcéra, väznená najmenej nebezpečným drakom, hrdinu „zo smiechom priwítá, nuž kdeže sa tu wzali, však tu ani ftáčika ani člowječika nechirowat, weť keť môj pán príjde, ten ich na skutku rozdrjape“ (onikanie používa A. Sirotková v reči postáv pomerne často), prostredná wíta svojho osloboditeľa fakticky neutrálne (neutrálne v zmysle spôsobi, ktorý nevybočuje z formulovitého rámca v rozprávkach napísaných priznane podľa folklórneho modelu): „wítam u nás zvolala panna, kdeže sa tu wzali, však tu ani ftáčika nechirowat, njeta člowječika – nuž weť keť môj pán zo šjestimi hlawami domou príjde, na skutku ich rozdrjape a zožerje“, a najmladšia, väznená najnebezpečnejším drakom, zvolá: „nuž, kde že sa tu wzali, wítam u nás, weť tu ani ftáčika ani člowječika nechirowat – začala plakať, že tak krásni mládenec žiwuot utratit' musí“³⁴ (za pozornosť stojí zámka v priamej reči postavy, ktorá hroziace nebezpečenstvo neartikuluje, rozprávač namiesto toho vyjadri jej emotívnu reakciu).

Nápadne kratšie, jednoduchšie, oproti rozprávkam A. Sirotkovej rozprávačsky a štylisticky nevyzretejšie a akoby neobratnejšie texty v zošite bez titulného listu môžu navodzovať dojem, že ide o anotácie rozprávkových látok zapísané inou osobou, určené na ďalšie spracovanie.³⁵ V tejto súvislosti J. Polívka pri rozprávke O ohnivej peci skonštatoval, že ide o „výťah z tejto rozprávky [v *Slovenských povestiach* A. H. Škultétyho a P. Dobšinského uverejnená ako Kralčík, Kucharčík, Popelčík – doplnila J. P.], opisujúci len zápasy wítaza s drakmi na moste, odvrátenie úkladov ich žien a zničenie matky“ (Polívka 1924: 99). S týmto hodnotením nesúhlasím. Text v porovnaní s editovaným variantom formálne pôsobí ako výťah, ale nejde o anotáciu.³⁶ Je to svojbytné, samostatné rozprávanie, dejovo jednoduchšie, narácia je stručnejšia, pozbavená formulovitých častí typických pre knižné vydania rozprávok, čo sa prirodzene premieta aj do kratšieho rozsahu textu. Týmto vlastnosťami sa vyznačujú všetky rozprávky z daného zošita, a zároveň sa práve nimi odlišujú od spôsobu spracovania rozprávok A. Sirotkovou. Napriek tomu si netrúfam jednoznačne tvrdiť, že zošit bez titulného listu nijako nesúvisí so zbierkou A. Sirotkovej a jej súčasťou sa stal iba náhodou alebo omylom pri spracovaní pozostalosti P. Dobšinského.

(Ne)spolahlivá archivália (?)

Ak by zošit bez titulného listu naozaj nesúvisel so zbierkou A. Sirotkovej, predpokladám, že sa stal súčasťou jej zbierky v čase, keď bol tento materiál vyňatý z Dobšinského pozostalosti. Všimnime si interné číslovanie jednotlivých materiálov P. Dobšinským.

34 O Trích Zakljatich Pannách. Zošit s titulným listom „Powěsti od Amalii Sirotkovéj rodz. Schidlay, učitelkini w Hájnikách“. Povesti od Amálie Sirotkovej. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond, Literárne práce, signatúra B593/1, strany 49, 50, 52.

35 V oboch materiáloch sa nachádza len jedna spoločná látka (o čarovných daroch od zachráneného hada), avšak spracovanie A. Sirotkovej (O chlapcovi, čo ho traja chlapci bili) v zošite z roku 1858 je oproti zápisu zo zošita bez titulného listu samostatné, v prípade dvojice týchto textov nejde o vzťah náčrt (koncept) – spracovanie rozprávky, ktorý by túto hypotézu potvrdil.

36 Dobrým príkladom výťahu, respektíve anotácie rozprávkovej látky, ktorá bola intencionálne určená na ďalšie spracovanie, sú zápisy J. Francisciho v Codexe diversorum auctorum A od čísla 17.

Ako zväzok VIII označil zošit s titulným listom „Powěsti od Amalii Sirotkovej rodz. Schidlay, učiteľkini w Hájnikách“ (signatúra B593/1, u J. Polívku tretí zošit). Pri šiestej rozprávke tohto zošita uviedol zväzok X. Ako zväzok XI je ďalej očíslovaný hárok papiera s úvodmi rozprávok od S. Chalupku, vložený za týmto zošitom. Nasledujúci zošit bez titulného listu je označený ako zväzok XIV, od štvrtej rozprávky ako zväzok XV. Rozprávka J. D. Makovického je označená ako zväzok XIII, bola teda pôvodne vložená pred zošit bez titulného listu. Zaujímavé však je, že v prvom zošite uloženom pod signatúrou B593/2 s datovaním 1858 (u J. Polívku prvý zošit v zbierke A. Sirotkovej) je uvedené len pôvodné číslovanie A. Sirotkovou, ktorá zošit rozčlenila na tri zväzky. Toto číslovanie P. Dobšinský neprepísal, rešpektoval ho a ďalej v ňom pokračoval – ako zväzok IV označil nasledujúci zošit datovaný rokom 1851 (u J. Polívku druhý). Pôvodné číslovanie (zväzok I a II) môžeme identifikovať aj v zošite bez titulného listu, P. Dobšinský ho však prepísal podľa svojich potrieb. V materiáli uloženom pod signatúrou B593/1 a B593/2 teda chýbajú zväzky V až VII. Pravdepodobne boli z celku vyňaté podobne ako Makovického rozprávka, respektíve ako mohol byť vyňatý hárok S. Chalupku, ak by bol prameň spracovaný dôslednejšie. Takto bol z neho určite vyňatý zväzok VII (rozprávka Zlatá priadka; Polívka 1930: 203) a zväzok XVIII (rozprávka Tri práčky, rukopis Zbierka Dobšinského; Polívka 1927: 397) ešte predtým, než mal zbierku A. Sirotkovej k dispozícii J. Polívka. V celom *Súpise slovenských rozprávok* som však nenašla žiadny materiál odkazujúci na pozostalosť P. Dobšinského, ktorý by bol označený ako zväzky V a VI. (V tejto súvislosti preto vyvstáva otázka, či v nich mohli byť zapísané ďalšie rozprávky A. Sirotkovej.) Tým sa ponúka možnosť ďalšieho archívneho výskumu; nie je však vylúčené, že materiál zo zväzkov V a VI je stratený.

Ako zväzok VIII s pripojenými písmenami a, c, g označil P. Dobšinský ďalšie zbierky, uložené aktuálne pod samostatnými signatúrami (zápisy z vlastného zberu, rukopis Rozličné rozprávky, samostatné texty od iných zberateľov; Polívka 1924: 162, 183; Polívka 1927: 8, 59, 280, 341, 419; Polívka 1930: 352). Či má toto číslovanie súvislosť s materiálom uloženým pod signatúrou B593/1, kde je ako zväzok VIII označený zošit s titulným listom „Powěsti od Amalii Sirotkovej rodz. Schidlay, učiteľkini w Hájnikách“, nie je jasné, no je to pravdepodobné. Rukopisy uložené pod touto signatúrou aj rukopisy VIIa, VIIc a VIIg zapísali rôzne osoby, nie sú tu zastúpené „veľké“ „iniciačné“ zbierky z prvej polovice štyridsiatych rokov (Codexy revúcke a tisovske, prostonárodné zábavníky). Je možné, že číslovanie odkazuje na Dobšinského vnútorný „registračný“ systém, ktorým sa snažil usporiadať si materiály vo svojej správe, vznikajúce mimo „hlavnej“ zberateľskej línie pred prvého knižného vydania rozprávok Jánom Franciscim (1845). Ak by to tak bolo, zbierka A. Sirotkovej sa z akéhosi dôvodu dostala na začiatok, až za ňu zaradil P. Dobšinský ďalšie rukopisy.

V opise zbierky uviedol J. Polívka jednotlivé zošity očividne podľa pôvodného usporiadania P. Dobšinského. K ich preskupeniu došlo dozaista nesprávnym spracovaním archíválie, a tak sa zošit bez titulného listu, ktorý možno nesúvisí so zbierkou A. Sirotkovej (u J. Polívku ako zošit štvrtý, „priviazaný“ k tretiemu zošitu A. Sirotkovej), dostal na pozíciu druhého zošita, čím sa posilnilo zdanie, že je súčasťou jej zbierky.

Potenciál ďalšieho výskumu

S ohľadom na viaceré signály (napríklad indikujúce vznik zošita bez titulného listu skôr do začiatku štyridsiatych rokov 19. storočia), považujem za málo pravdepodobné, že by mal tento zošit priamu súvislosť so zbierkou A. Sirotkovej. S istotou to však vylúčiť nemôžem. Bráni mi v tom niekoľko drobných náznakov, ktoré odkazujú k spôsobu, akým spracovala rozprávky A. Sirotková. Z hľadiska kvantitivy sú síce stopové a nepatrné, ale nemožno ich ignorovať.

Prvým momentom je lexika, respektíve absencia jej cenzúry. V rozprávke o Valibukovi zo zošita bez titulného listu má Loktibrada bradu dlhú po „rjt“ a postavy sa častujú „sero“³⁷ (vo význame babrák, strachopud). Podobne A. Sirotková v rozprávke O troch zakliatych pannách v scéne, kde veľký vták vynáša hrdinu z podsvetia a tomuto sa minie mäso, ktorým vtáka kŕmi (tu jazykmi z drakov), odreže si „kus riti“, ktorý potom vták „vigrcja nazpät“.³⁸ Hodnotiť tieto slová ako expresívne alebo vulgarizmy nemusí byť v dobovom kontexte, presnejšie v materiáli vychádzajúcom z folklórnej tradície adekvátne, lebo ako také sa v ľudovej reči zaiste nevnímali. V mojej argumentácii je však dôležité, že v zberoch romantikov ani v ich knižných edíciách sa s takouto lexikou nestretávame. Jej prítomnosť v rozprávkach bola totiž primárne nežiaduca z koncepčných dôvodov, preto boli už pri zápise dôsledne cenzurované. Cieľom obrodencov v tomto období bolo zobrazovať to pekné a hodnotné „z ľudu“ (alebo do ľudu projektované), preto by takýto typ lexiky z perspektívy editorov znamenal fakticky diskreditáciu nositeľa ľudovej tradície.

Druhým momentom odkazujúcim k A. Sirotkovej je originalnosť v spracovaní rozprávkových motívov. V rozprávke O ohnivej peci zo zošita bez titulného listu je zaujímavovo modifikovaný známy motív úteku dievčaťa pred škodcom, ktoré moment dolapenia oddeľuje tým, že si vyzlieka kusu odevu, hádže ich za seba a zarieka prenasledovateľa formulkou: nechytíš ma, kým toto nepotrhaš, nepostrapkaš a tak ďalej. Tu je utekajúcim muž cválajúci na koni, ktorého naháňa čarodejnica premenená na „ohnivú pec“. Muž sa najskôr postupne zoblieka, potom cvála nahý, napokon obetuje koňa a sám beží ďalej. Motív nahoty je celkovo v rozprávkach, podobne ako v pôvodnej tvorbe slovenských romantikov, pomerne ojedinelý, v rozprávkach sa však viaže primárne k ženským postavám. Rodová zámena v spracovaní tejto scény priam núka úvahu, že ju takto vyfabulovala žena. Rodovú zámenu v stvárnení motívu typicky zviazaného s určitým pohlavím uplatnila aj A. Sirotková: v rozprávke Chudobný syn vystupujú bosorky stvárnené ako viachlavé ženy dračice, ktoré hrdinu žiadajú, aby im ískal.

Nie je vylúčené, že znaky, ktoré som identifikovala v rozprávkach A. Sirotkovej ako charakteristické pre jej spôsob spracovania rozprávok, by sme mohli nájsť aj u iných rozprávkarov a rozprávačov – nateraz nepovšimnutých, neznámych, rozprávkarov, ktorých texty sa nezachovali, pričom zošit bez titulného listu napísala práve takáto osoba alebo ho napísala na základe rozprávania takéhoto

37 O Walibukovi. Zošit bez titulného listu. Povesti od Amálie Sirotkovej. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond, Literárne práce, signatúra B593/1, strany 86, 87.

38 O Trích Zakljatich Pannách. Zošit s titulným listom „Powěsti od Amalii Sirotkovéj rodz. Schidlay, učitelkini v Hájnikách“. Povesti od Amálie Sirotkovej. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond, Literárne práce, signatúra B593/1, strana 55.

360 zdroja. V tom prípade by zošit bez titulného listu skutočne nesúvisel so zbierkou A. Sirotkovej. Dôležitosť oboch týchto zbierok vidím v tom, že sú dôkazom o bohatosti zaznamenaného rozprávkového materiálu, ktorý rozširuje škálu známych motívov a rozprávačských postupov nad rámec spôsobu, akým ich petrifikovali knižné vydania P. Dobšinského. Pre ďalší výskum sú perspektívne obidve témy, ktoré som identifikovala ako spoločné prvky v rozprávkach A. Sirotkovej a zošite bez titulného listu – teda lexika a jej príznakovosť a kanonizované a nekanonizované podoby rozprávkových motívov v dobových zdrojoch.

Súvislosť zošita bez titulného listu so zbierkou A. Sirotkovej nateraz nemám ako bezpečne doložiť či jednoznačne vylúčiť. (Hypoteticky sa možno napríklad pýtať, či mohli byť do tohto zošita zapísané niektoré rozprávky na základe rozprávania A. Sirotkovej, ku ktorej sa potom zošit dostal.) V ďalších úvahách preto reflektujem jej zbierku v rozsahu troch zošitov, ktoré sú presvedčivo súčasťou jej zbierky, s tým, že vzťah k rozprávkam zo zošita bez titulného listu nechávam otvorený.

Genéza zbierky a jej kontexty

Jediným dokladom o diele A. Sirotkovej je predmetný rukopis, žiadne iné dokumenty k jej životu a práci sa nezachovali (Piroščáková 2023: 106). Je preto náročné rekonštruovať, ako táto zbierka vznikala, aké boli jej osudy, prípadne čo motivovalo jej vznik. Núka sa formulovať množstvo otázok, ale pri snahe o ich zodpovedanie sme nútení pohybovať sa na úrovni hypotéz, ktoré možno iba ťažko overiť. S istotou môžeme povedať, že ťažisko zbierky A. Sirotkovej bolo zapísané v päťdesiatych rokoch 19. storočia. Nevieme, kedy bol napísaný nedatovaný zošit, či to bolo medzi rokmi 1851 a 1858, či v tomto časovom úseku A. Sirotková zapisovala rozprávky kontinuálne, alebo boli jednotlivé zošitky zapísané po dlhšej (napríklad niekoľkoročnej) prestávke, a rovnako nemôžeme vylúčiť, že rozprávky zapisovala aj pred rokom 1851 a po roku 1858, pretože nevieme, koľko jej materiálu sa nezachovalo a akú veľkú časť z toho, čo zapísala, tvoria tieto tri zošity.

Pätnásť rozprávok A. Sirotkovej, ktoré sa dochovali vďaka pozostalosti P. Dobšinského, predstavuje približne rovnako rozsiahly materiálkový korpus ako Codexy tisovské (Štefan Marko Daxner v Codexe tisovskom C zapísal sedemnášť rozprávok, Jonatán Dobroslav Čipka v Codexe tisovskom B pätnásť). Francisciho Codex diversorum auctorum A obsahuje síce až tridsaťosem číslovaných rozprávok, ale len prvých šestnásť je rozpracovaných podrobne, zvyšných dvadsaťdva sú stručné náčrty rozprávkových látok. K tomuto počtu môžeme s istotou pripočítať ešte jeden text – anekdotu o prefíkanej žene, ktorá si pochutná na pečenných kuriatkach pripravených pre hosťa.³⁹ Jeho rukopis je neznámy, poznáme iba spracovanie P. Dobšinského uverejnené v *Sokole* (1860) pod názvom Pane kmotre aspon jedno! s podtitulom Obrázok z pospolitého života a autorským odkazom Amália S. Tento text signalizuje, že Sirotkovej zbierka bola pravdepodobne obsiahlejšia, než je jej zachovaná podoba.

Z hľadiska možného rozsahu (a obsahu) zbierky A. Sirotkovej je zaujímavá rozprávka Brat a sestra od J. D. Makovického, ktorú P. Dobšinský označil ako

39 Podľa medzinárodného katalógu rozprávkových látok ATU číslo 1741 The Priest's Guest and the Eaten Chickens (Uther 2011: 408–409).

zväzok XIII. Ako som uviedla v poznámke pod čiarou číslo 3, v enumerácii predlôh (respektíve variantov) pri rozprávke *Tri píšťalky* zo zbierky *Slovenské povesti* odkázali P. Dobšinský s A. H. Škultétyom okrem iných aj na A. Sirotkovú. V zachovanom korpuse jej rozprávok sa však nenachádza žiadna, ktorá by spracovávala látku o nevernej sestre alebo iný parciálny motív z rozprávky *Tri píšťalky*. Látku o nevernej sestre ale spracováva Makovického rozprávka – ako uvádza J. Polívka, „prepísaná do rukopisu v pozostalosti P. Dobšinského sv. XIII“ z tretieho dielu levočského Prostonárodného zábavníka (Polívka 1923: 180). Makovického spracovanie však v spomínanom zozname predlôh pri knižnom vydaní rozprávky uvedené nie je, čo by mohlo znamenať, že túto rozprávku pripísal P. Dobšinský nesprávne A. Sirotkovej buď omylom, alebo preto, že ju vnímal ako súčasť jej zbierky. (V takom prípade si asi neuvedomil, že rozprávka je prepisom z levočského zábavníka, ktorý mal k dispozícii.) No je tu aj iná – podľa mňa najpravdepodobnejšia – možnosť, a síce, že A. Sirotková naozaj spracovala látku o nevernej sestre, avšak jej zápis sa nezachoval podobne ako v prípade rozprávky o prefíkanej žene. (Mohol byť napríklad spolu so Sirotkovej anekdotou súčasťou neznámeho zväzku V a VI.) V tomto prípade by odkaz na A. Sirotkovú pri rozprávke *Tri píšťalky* takisto dosvedčoval, že jej zbierka bola širšia, ako sa to ukazuje dnes.

Amália Sirotková a Ján Francisci

V snahe pokúsiť sa aspoň v obrysoch načrtnúť časové súradnice a motivácie vzniku tejto zbierky je zaujímavý zošit datovaný do roku 1851, presnejšie poznámka „spísaný pre Jána Rimavského“. Hoci zo súčasnej perspektívy vnímame ako kľúčovú osobnosť zbierania a vydávania rozprávok v 19. storočí P. Dobšinského, s ohľadom na jeho neprehliadnuteľné zásluhy, pre súčasníkov bol v tomto smere stále (kým nezačali vychádzať *Slovenské povesti*, 1858 – 1861) autoritou Ján Francisci, spoluautor a zostavovateľ prvej knižnej zbierky rozprávok s rovnomenným titulom z roku 1845.

Na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia pripravil Ludovít Reuss v spolupráci s A. H. Škultétyom a J. D. Čipkom na podklade zápisov z Codexov revúckych druhý zväzok rozprávok určených na vydanie.⁴⁰ Z tohto projektu napokon zišlo, rukopis zväzku (ak vôbec existoval) sa nezachoval, poznáme iba teoretický úvod a zoznam rozprávok, ktoré mal obsahovať (bližšie Piroščáková [Pácalová] 2015c). Každopádne, v roku 1850 oslovil L. Reuss s úmyslom pokračovať vo vydávaní rozprávok J. Francisciho, zaslal mu niekoľko rozprávok a žiadal ho o ich spracovanie.⁴¹ Reakciu J. Francisciho na túto ponuku nepoznáme, na druhej strane máme k dispozícii svedectvo Boženy Němcovej viažuce sa k prvej polovici päťdesiatych rokov, podľa ktorého J. Francisci v tomto čase o vydávanie rozprávok už nemal záujem a súhlasil s tým, aby jeho zbierku preložila do češtiny

40 Dostupné materiály ku genéze a k charakteru tohto projektu (korešpondencia, úvod, súpisy a obsahy rozprávok) odtlačil Polívka 1923: 46-72.

41 List L. Reussa J. Franciscimu z 25. septembra 1850 (Polívka 1923: 47-48).

362 a vydala v Prahe.⁴² Dostupné materiály naznačujú, že hodnotenie B. Němcovej nebolo subjektívne ani účelové – sám J. Francisci sa k svojej práci s odstupom rokov vyjadril takto:

„S akým rozmachom mladistvých síl a úchvatom mladistvého nadšenia rozbehol som sa do toho podniku, vidno z úvodu, ktorý som napísal na Sv. Jána 1845 pod nadpisom ‚Bratia, rodáci‘, so sľubom, že budem pokračovať vo vydávaní ďalších zošitov. Ale sľub splniť som nemohol. Po prvé, ako v tie časy každá slovenská kniha, i moje Povesti veľmi slabo a spozdile mŕňaly sa, a keďže som ja majetku a zárobku nemal a za Povesti peňazí utŕžiť nemohol; po druhé, o tri roky, t. j. r. 1848 národná povinnosť a národná služba postavila ma na inú, od spisovateľstva celkom odchodnú postać a miesto pera mi keď do ruky vsadila: pokračovať vo vydávaní povestí som nemohol“ (Francisci 1909: 51).

Za aktívne zbieranie a vydávanie rozprávok J. Francisci verejne agitoval bezprostredne po vydaní *Slovenských povestí* (napríklad Francisci [Francisci Rimauskí] 1845). Vzhľadom na pomerne veľký odstup šiestich rokov som však opatrná voči tomu, dávať tieto jeho výzvy do priamej súvislosti so vznikom zbierky A. Sirotkovej, respektíve zošita datovaného rokom 1851. Ak by ich aj čítala a motivovali by ju k tomu, aby začala rozprávky zapisovať, pravdepodobne by to urobila už v polovici štyridsiatych rokov (čo, samozrejme, nemožno vylúčiť, no nemáme k dispozícii materiál, ktorý by takúto hypotézu potvrdzoval). Spojenie mena J. Francisciho s rokom 1851 na titulnom liste jedného zošita A. Sirotkovej pravdepodobne súvisí s inými motiváciami – akými, ostáva vzhľadom na absenciu relevantných pramenných dokladov nejasné. V princípe môžeme uvažovať o dvoch situáciách: že A. Sirotková sa poznala s J. Franciscim, hovorili spolu o zbieraní rozprávok a sám ju na túto činnosť nabádal,⁴³ alebo sa nepoznali a zbieranie rozprávok „pre Jána Rimavského“ bolo iniciatívou A. Sirotkovej – začiatkom päťdesiatych rokov už zrelej štyridsiatničky, relatívne dobre spoločensky situovanej a zabezpečenej bezdetnej manželky učiteľa a notára, pochádzajúcej z učiteľskej rodiny –, ktorou sa týmto spôsobom realizovala (umelecky či národovecky) nad rámec svojich každodenných rodinných a spoločenských povinností. Prípadne prichádza do úvahy niektorá z možností medzi nimi, napríklad že A. Sirotková sa s J. Franciscim poznala, ale tieto rozprávky preňho spísala bez jeho priamej intervencie, z vlastného popudu.

42 „on mi řekl tolik: Já co úředník nemohu se tím obírat, chcete-li ale Vy do Revúce si ject pro rukopisy, které u Reusse jsou, dám Vám je a vydejte je“ (B. Němcová v liste Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856; Němcová 2004: 312), podobne v Doslove k zbierke *Slovenské pohádky a pověsti*: „[Francisci – doplnila J. P.] pravil že by si veľmi prál aby se vydaly, ale že není nakladatele, a že se již ani s prací tou obíratí nemůže, jak by třeba bylo, za příčinou prací úředních, že tedy sbírku tu p. faráři Reuszovi odeslal, kde i více sbírek na vydaj přilhotovených leží. – Litujíc že poklad ten bohatý ladem ležeti má, navrhl jsem panu Rimavskému, aby mně část své sbírky svěřil, že se chci o to pokusiti, zdali by v Praze nakladatel se našel, který by pověsti ty v řeči slovenské vydati chtěl, kdyby se jim ale nakladatele nedostalo, žádala jsem p. Rimavského, aby dovolil mně, spracovati je do češtiny, k čemuž od ochotné přivolił. [...] S odporučením od p. Rimavského jela jsem do Revúce k p. faráři Reuszovi, aby se s ním stranu té věci sjednala“ (Němcová 1858: I, III).

43 Možnosť, že sa A. Sirotková poznala s J. Franciscim, nie je vylúčená: J. Francisci žil od roku 1850 v Banskej Bystrici, kam – ako vyplýva z torza rodinnej korešpondencie Schidlavovcov zo začiatku päťdesiatych rokov – zvykla v tomto čase A. Sirotková cestovať s otcom Danielom Schidlavom (i keď nevieme, za akým účelom).

Amália Sirotková a Pavol Dobšinský

Fakticky podobné otázky, iba ťažko zodpovedateľné, môžeme položiť aj v súvislosti s okolnosťami, za akých sa rukopis A. Sirotkovej dostal k P. Dobšinskému. Dobrým východiskom pre ďalšie úvahy môže byť poznámka na titulnom liste tretieho zošita: „Z pozostalosti P. Dobšinského. Sbiierka povestí v B. Štiavnici z r. 1858 – 1860.“ Jej pisateľ prevzal dobový úzus pre označenie rozprávkového žánru ako povesti (čo bolo bežné ešte hlboko v polovici 20. storočia) a zbierku aj nespoľahlivo lokalizoval: po sobášii s J. Sirotkom žila A. Sirotková výlučne v Hájnikoch. V týchto rokoch však žil v Banskej Štiavnici P. Dobšinský. Miesto teda neodkazuje na to, kde zbierka vznikla, ale k P. Dobšinskému. Predpokladám, že na základe podobného mechanizmu, teda vzťahnutia k biografickým reáliám P. Dobšinského, sa dostal do poznámky aj horný časový medzník v datovaní. Nevieme síce, či niektorý z nedatovaných zošitov A. Sirotkovej, ktoré opatroval P. Dobšinský (prípadne nedochovaných, ak také boli), vznikol po roku 1858, ku ktorému odkazuje titulný list tretieho zošita, no v roku 1860 to určite nebolo. V januári 1860 išiel totiž do tlače piaty zväzok *Slovenských povestí* (Melicherčík 1958: 461),⁴⁴ v ktorom sa meno A. Sirotkovej objavilo po prvýkrát pri rozprávke Had, mačička a psík, 15. augusta 1860 vyšla v *Sokole* humoristická črta podpísaná Amália S. P. Dobšinský mal Sirotkovej rukopis určite k dispozícii najneskôr v druhej polovici roku 1859. Spomínanú rozprávku Had, mačička a psík, pri ktorej meno hájnickej rozprávarky „debutovalo“ v slovenskej tlači, zamýšľali editori zaradiť už do štvrtého zväzku *Slovenských povestí*, ako naznačuje list A. H. Škultétyho P. Dobšinskému z 3. júna 1859: „Čo som mohol doteraz zoštylizovať, posielam za horúca. Keď už len aj 4-tý zväzok má do examenu byť hotový. ‚Svetovládny rytýr‘ sám zastane blízko dvoch tlačných hárkov; k tomu ‚Had‘ atd.“ (citované podľa Kraus 1958: 633). Prečo táto rozprávka napokon vyšla až v nasledujúcom zväzku, nevieme. Rok 1859 je však z hľadiska prípravy tejto edície dobre „čitateľný“ vďaka tomu, že P. Dobšinský vtedy doplnil zoznam rukopisných zbierok, ktoré mal k dispozícii, zostavený v predošlom roku, takzvaný Zoznam a Výbor samostatných pôvodných slovenských povestí.⁴⁵ Jednotlivé zbierky sú v ňom radené chronologicky a z hľadiska významu, počnúc Codexom revúckym A (pod číslom I) po Codex diversorum D (pod číslom XXII), ktorým končia rukopisy z „romantického“ zberu. Pod číslami XXIII a XXIV sú ďalej uvedené Codex Cabanov A a Codex Cabanov B (každý v rozsahu tri rozprávky) – rukopisné zbierky pomenované podľa katolíckeho farára z Komjatíc pri Nitre Ondreja Cabana, ktoré podľa J. Polívku zaslal Dobšinskému do Banskej Štiavnice koncom septembra 1859 Jozef Henc (Polívka 1923: 39). V decembri poslal Dobšinskému niekoľko rozprávok aj študent banskobystričského gymnázia Pavol Križko. Nepoznáme síce okolnosti a detaily, ako sa k Dobšinskému dostala zbierka A. Sirotkovej a Codex Cabanov,⁴⁶ vzácné sa ale zachoval Križkov sprievodný list k zásielke dvoch rozprávok datovaný 2. decembra 1859, ktorý v topornej štylizácii vysvetľuje autorove motivácie

44 K príprave *Slovenských povestí* na základe zachovanej korešpondencie medzi P. Dobšinským a A. H. Škultétym podrobne Kraus 1958.

45 Rukopisy publikoval Polívka 1923: 86-106.

46 J. Polívka síce píše, ako sa Codex Cabanov A a Codex Cabanov B dostali k P. Dobšinskému, svoj zdroj však neuvádza. V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice sa nezachoval žiadny list J. Henca P. Dobšinskému ani iný materiál, ktorý by Polívkove slová potvrdil.

364 i obavy.⁴⁷ Bezprostredne po jeho doručení, 7. decembra 1859, informoval P. Dobšinský A. H. Škultétyho: „I ja som dostal pár nových pekných povestí od Cabana farára a Križku, študenta z Bystrice. Štylizujem, koľko len stačím“ (citované podľa Kraus 1958: 633). Zbierky A. Sirotkovej, P. Križku a Codex Cabanov získal P. Dobšinský približne v rovnakom čase, s odstupom, ako sa zdá, niekoľkých mesiacov, čo je samé osebe zaujímavá zhoda okolností, keďže ide o jediné rukopisné zdroje k jeho knižným edíciám, ktoré sú mladšie než zbierky z „romantického“ zberu pochádzajúce zo štyridsiatych rokov 19. storočia. Prečo však do svojho zoznamu zaradil iba Codex Cabanov, nie je jasné.

Meno A. Sirotkovej zarezonovalo v tlači po prvýkrát v roku 1860, a to na dvoch miestach. Keďže sa nedá doložiť, kto z aktérov tohto „vydavateľského“ vzáhu koho a ako kontaktoval, všetky nasledujúce úvahy sú iba špekuláciami. A. Sirotková mohla hypoteticky zaslať Dobšinskému svoju anekdotu na uverejnenie do *Sokola* a po jej kladnom prijatí mu ponúknuť aj rozprávky zo svojej zbierky. Ak by to bolo takto, svedčilo by to o jej ambíciách, potrebe publikačne sa realizovať, aktívnom prístupe k tvorivej sebarealizácii a súčasne aj o dostatočnom sebavedomí ponúknuť svoj text (text ženy autorky)⁴⁸ na publikovanie. Iná (hypotetická) možnosť je, že rukopis humoristického rozprávania o prefíkanej maškrtnej žene už bol súčasťou zásielky rozprávok, ktorá sa od A. Sirotkovej (či už priamo, alebo sprostredkovane) dostala k P. Dobšinskému. Bol teda súčasťou obsiahlejšej

47 „Dvojčitíhodný Pane! Láskou horauci k národu mému veden, umínil jsem sobě život svůj Bohu a národu mému obětovati. Ponevadž ale mne ještě není práno nebem samostatně vystaupiti a na blahu národu mého pracovati, proto jsem si předsevzal aspoň vše, co se koli dobrého na Slovensku vyskytne, dle mé možnosti, síli a schopnosti napomáhati. – Těmito důvody veden, chytil jsem se péra, abych aspoň na zkaušku zde přiložené dvě pověsti od lidu před tím, dle udání mého otce, kolovavší, teď však již jen po řídku slýchané, sepsal, a tím, pakli možná, něco ku sbírce slovenských pověstí přispěl. Vída a věda ale o nedostatečnosti mé práci, chci v čem možná nedostatečnosti její opraviti, prosím toliko o šetrné posuzování její a o trpělivost moji výmluvu vyslechnaut. Předně jest v mém psaní chyba tá, že jsem v první pověsti „Čarodějná královná“ y užíval, drže se dle pravidel mluvnické české, dle kterých jsem se vždy ve psaní zpravoval, piše za tvrdými spoluhláskami vždy tvrdé y a za mekými i. Když jsem však druhou pověst psáti začínal, v tehdy, dostana do rúk „Slovenskí dějepis od M. Dohnányho“, jsem si utvořil jistá pravidla, dle nichž jsem se při druhé pověsti zpravoval. Za druhé jsem, myslím, i ve mluvě mnohokrát chybil, což však tím vysvětluji, že jsem při psaní více obecných výrazů, jako se v lidu užívají, nežli nějakových mudrlancí užíval. Ostatně prosím Vás, Dvojčitíhodný Pane! buďtež tak dobrý, upozornítež mne aspoň na hlavní chyby v mém psaní, za což Vám velice vděčen budu. – Vím sice, že moje dílo jest toliko nic, předce se však tím těším, že, pakli se mne toliko nejakž podařilo, jsem přinesl aspoň drobný písek ku velikému stavisku literatury slovenské, a míním, znaje pověstí a písní slovenských značný počet, ač budauli tyto přítomné jsauci do verejnosti dánu býti, ještě více písečných zrn k spomínutému stavění přiněsti, – Ještě jednau Vás, Dvojčitíhodný Pane! prosím, ráčtež mi odepsati, mohli daufati o jakém takém zdaru vynasnažení mého, čili nic, nezapomeň Vaše Dvojčitíhodnosti, že na odpověď jistotně čeká Vaši vojčitíhodnosti nejpóniženější služebník Pavel Križko V té gymn. třídy žák študující na evanj. Gymnásium“ (list P. Križka P. Dobšinskému. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, signatúra A799).

48 Ján Kollár uvádza v *Národných spievankách* niekoľko žien, od ktorých čerpal rozprávky – Zuzanu Burovú, manželku učiteľa v Liptovskom Svätom Mikuláši (Kollár 1835: 503), Antóniu Mrlianovú, dcéru učiteľa (Kollár 1835: 499) a Teréziu Artnerovú (Kollár 1835: 501). Rukopis žiadnej z nich nepoznáme ani nemáme bližšie informácie o povahe a rozsahu ich zbierok (ak také vôbec existovali). V päťdesiatych rokoch 19. storočia by sme hypoteticky ako o ďalšej slovenskej zberateľke mohli uvažovať o Jozefíne Szablakovej, ktorá B. Němcovej zaslala sedem rozprávok. Ich rukopis sa nezachoval a nevieme, či rozprávky systematicky zbierala podobne ako A. Sirotková, alebo rozprávky adresované B. Němcovej zapísala príležitostne s cieľom pomôcť týmto spôsobom priateľke, ktorá ju o rozprávky poprosila. Ďalšou, už generačne mladšou zberateľkou je potom Terézia Vansová, ktorá sa však neorientovala výlučne na tento žáner folklórnej prózy, ale rozprávky zaznamenávala spolu s iným folklórnym materiálom, v nasledujúcej generácii to bola Ludmila Podjavorinská.

zbierky, z ktorej sa napokon dochovali len tri skúmané zošity. P. Dobšinský mohol odtiaľ rozprávku vyňať, prepracovať a odtlačiť v *Sokole*, a až následne použiť ďalšie rozprávky A. Sirotkovej vo svojich edíciách. Takýto postup nepovažujem za pravdepodobný: v sedemdesiatych rokoch 19. storočia síce zvykol z rukopisov, ktoré opatroval, vyberať niektoré rozprávky a distribuovať ich do rôznych periód, kde boli potom publikované, no začiatkom šesťdesiatych rokov to ešte nerobil a nepostupoval tak ani ako redaktor *Sokola*. Ďalšia vec je, že k rukopisom, ktoré mal k dispozícii, pristupoval veľmi ochranársky, pietne až posvätné – práve vďaka tomu sa rukopisný materiál spred knižných vydaní rozprávok zachoval v natoľko výnimočnom rozsahu a kvalite, ako ho môžeme čítať dnes.

Domnievam sa, že ak by pôvodná zásielka rozprávok od A. Sirotkovej obsahovala viac ako tri mnou analyzované zošity, je ťažké predstaviť si, že časť z nej by sa „stratila“ (a ak by sa tak aj stalo, asi to nebolo v čase, keď bola zbierka v opatrovníctve P. Dobšinského). Rovnako považujem za málo pravdepodobné, že by nad rámec týchto troch zošitov obsahovala iba rozprávku spracovanú pre *Sokol*, ktorej originál sa nezachoval iba preto, že bol z rukopisu vyňatý a už sa doňho „nevrátil“ naspäť. (Takáto prax nebola v polovici štyridsiatych rokov zriedkavosťou, čo neblaho poznamenalo podobu najstarších rukopisných zbierok: namiesto toho, aby sa zápis nejakej rozprávky určený na ďalšie spracovanie alebo vydanie prepísal, bol nešetrne vyrezaný a nenávratne sa stratil – napríklad Škultétyho rukopis rozprávky Stratený chlapec, ktorú J. Francisci zaradil do *Slovenských povestí*, bol vyrezaný z Codexu tisovskeho A a odvtedy je neznámy.) Akokoľvek, uvedené indície dostatočne naznačujú, že A. Sirotková napísala viac rozprávok, než sa dodnes zachovalo.

Zbierka Amálie Sirotkovej v kontexte prameňov knižných edícií

Zbieranie a zapisovanie rozprávok prebiehalo na území Slovenska ako systematická, organizovaná, usmerňovaná a koncepčná činnosť ťažiskovo v štyridsiatych rokoch 19. storočia. Jej výsledkom sú početné zbierky „iniciačnej generácie“ slovenskej folkloristiky – Samuela Reussa, J. Francisciho, A. H. Škultétyho, P. Dobšinského, Š. M. Daxnera, J. D. Čipku, Samuela Ormisa – a ich (stálych i príležitostných) spolupracovníkov, zakladajúce tradíciu „rozprávkarstva“, ktorá sa v polovici 19. storočia kľúčovým spôsobom podieľala na obrodeneckom charaktere slovenskej kultúry a jej „zrodenia“. Pre P. Dobšinského bola aj v neskoršom období, fakticky celoživotne, oným príznačným „svojstvom“, ktoré vnímal ako podstatu slovenskej (nielen ľudovej) kultúry, podstatu národného svojrázu, a upínal sa na ňu priam nostalgicky. (To je, napokon, jeden z dôvodov jeho temer pietneho zaobchádzania s rukopismi,⁴⁹ ktoré mal k dispozícii.) Po tom, čo boli tieto zbierky zapísané, nikto zo zainteresovaných sa už nevenoval zbieraniu a zapisovaniu rozprávok, pozornosť niekoľkých „vedúcich“ osobností sa postupne presunula na edičné aktivity, v rámci ktorých pracovali takmer výlučne s materiálom zo šty-

49 Nielen rozprávok, ale napríklad aj zápisník a iného materiálu literárnej aj dokumentárnej povahy, pochádzajúceho z činnosti Jednoty mládeže slovenskej v Levoči, na ktorom participoval a po revolúcii s ním aktívne pracoval. Ako ukázala Daniela Kodajová na historických dokumentoch viažucich sa k memorandovému zhromaždeniu, ide o príznačnú črtu národoveckých aktivít (Kodajová 2023).

366 ridsiatych rokov.⁵⁰ Vo vzťahu k prameňnej báze knižných edícií rozprávok zaujímajú preto Codex Cabanov a zbierky A. Sirotkovej a P. Križku samostatné postavenie.

Kedy vznikol Codex Cabanov, nevieme, Sirotkovej zbierka, ako sa javí, bola zapísaná v priebehu päťdesiatych rokov, o Križkovej môžeme predpokladať, že to bolo približne v čase, ktorý bezprostredne predchádzal jej zaslaniu P. Dobšinskému, teda temer desať rokov po tom, čo zberateľská činnosť romantickej generácie ustala. Pre všetky tri platí, že vznikali mimo kontextu intencionálnych a koncepčných „romantických“ zberov, výrazne moderovaných ideálmi a ideami, na ktoré sa upínali „mladí štúrovci“. Zaujímavosťou je, že okrem týchto troch zbierok až do nástupu holubyovsko-czambelovskej zberateľskej generácie na konci 19. storočia nepoznáme žiadne ďalšie projekty, ktoré by boli mladšie ako „romantické“ zbery. Intencionálnu pozornosť na folklórne naratívy a ich zapisovanie zamerala opäť až nasledujúca generácia folkloristov a jazykovedcov ku koncu 19. storočia, sledujúc už čiastočne nové ciele a zámery (takzvaná vedecká fáza folkloristiky). Vo vzťahu k prameňom rozprávkových edícií tvoria tieto tri rukopisné zbierky mladšiu vrstvu, no z hľadiska žánrového zastúpenia, látok a ich spracovania sa viac-menej nevymykajú z diskurzu, ktorý definovali „romantické“ zbery. Až na výnimku mladšieho datovania sa od nich výraznejšie neodlišujú. Napriek tomu je tu jeden zásadný rozdiel, ktorý dnešného bádateľa nabáda abstrahovať z nako kompaktného materiálového korpusu rukopisných zbierok zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia dve samostatné skupiny, a to rozdiel na úrovni ich zužitkovania v dobových edíciách, kde Codex Cabanov a zbierky A. Sirotkovej a P. Križku tvoria druhotný až marginálny materiál.

P. Dobšinský získal tieto rukopisy v poslednej tretine roku 1859, keď už do tlače pripravoval štvrtý zväzok *Slovenských povestí* a s A. H. Škultétym mali viac-menej ujasnenú predstavu o podobe ďalších zošitov. Predovšetkým sa v tejto edícii usilovali ponúknuť čitateľom esteticky vyvážené texty, demonštrujúce kultúrnu vyspelosť slovenského ľudu, z ktorého folklórnych naratívov čerpali, aj literárnu úroveň mladej slovenčiny. Z dostupných rukopisov zo štyridsiatych rokov v rozsahu niekoľko stoviek textov starostlivo excerpovali a tam, kde vybraná rozprávka nezodpovedala ich estetickým a literárnym nárokom (jazyk, prirodzene, upravovali), pristúpili k novej textácii látky kompilačno-štylizáčnou metódou. Stanovenú predstavu sa im týmto spôsobom aj podarilo naplniť a ich *Slovenské povesti* môžeme vďaka tomu čítať ako rozprávačskú – estetickú a jazykovú – exhibíciu slovenských rozprávok.

Tým, že editori k jednotlivým rozprávkam pripojili podrobné poznámky odkazujúce na autorov a zapisovateľov ich predlôh a variantov, odkryli materiálové „podložie“, z ktorého edícia vzišla. Evidencia zdrojov a variantov v *Slovenských povestiach* (neskôr použitá aj v Dobšinského samostatnej edícii – nasledujúce úvahy sa preto budú vzťahovať na obe tieto knihy) bola spôsobom, akým demonštrovali bohatosť pramenného materiálu, ktorý mali k dispozícii, a tým nepriamo aj bohatosť domácej kultúry. Keďže forma odkazu pod názvom rozprávky explicitne uvádzala zapisovateľa či autora toho-ktorého zdrojového alebo variantného zápisu

50 Výnimkou je azda iba P. Dobšinský, ktorý v priebehu päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov vpísal do Codexu revúckeho C niekoľko rozprávok. V pomere k inému materiálu, najmä etnografického charakteru, ktorý tam zapísal, ide však o marginálne zastúpenie.

(sporadicky vrátane lokality alebo nárečia), svojim čitateľom vo forme redakčnej poznámky zároveň priblížili široký okruh „činníkov“, ktorí sa participáciou na zbieraní a zapisovaní folklórnych naratívov priamo či sprostredkovane podieľali na vzniku knihy, a tým aj na prospešnej práci pre slovenské kultúru. Ako som už uviedla,⁵¹ tieto redakčné poznámky nevyjadrujú, či text, na ktorý odkazujú, je vo vzťahu k publikovanej rozprávke predlohou alebo variantom. Takto všeobecne boli pravdepodobne formulované zámerne, okrem iného⁵² s cieľom ponúknuť obraz o okruhu zainteresovaných spolupracovníkov.

Kým o rozsahu pramenného materiálu nemôžeme pochybovať – bol skutočne impozantný –, detailný pohľad na redakčné poznámky vo vzťahu k autorom alebo zapisovateľom predlôh a variantov ukazuje, že bol skreslený, cielene zahmlený tak, aby výsledný obraz o participujúcich subjektoch nadhodnocoval. To je fakt, na ktorý opakovane upozorňujem vo svojom výskume slovenských rozprávok. Príkladom pars pro toto je rozprávka Ako šlo vajce na vandrovku. P. Dobšinský ju preložil zo zbierky B. Němcovej *Slovenské pohádky a pověsti* (1857 – 1858) bez toho, aby napísal, že jeho zdrojom bola táto kniha, hoci pri iných rozprávkach, ktoré z nej prevzal, to urobil. Ako svoje zdroje uviedol J. Szablakovú, od ktorej mala rozprávku česká spisovateľka, a Kežmarský zábavník, hoci ani jeden z týchto prameňov nemal k dispozícii: zápis J. Szablakovej sa nezachoval a Kežmarský zábavník bol v čase, keď rozprávku pripravoval do tlače, stratený. Zaisťte, v danom prípade bolo jeho cieľom primárne „prinavrátit“ rozprávku do slovenského kontextu, no z hľadiska kvantity zdrojov svojej edície týmto úkonom rozšíril ich počet o ďalšie dva v porovnaní s tým, keby odkázal len na B. Němcovú.

Podobnú „manipuláciu“ so zdrojmi môžeme vidieť aj pri Codexe Cabanovom. Podľa J. Polívku rozprávky v ňom zapísané „nesobral menovaný farár, lež akýsi Jos. Henc, bližšie neznámy, srov. čas. Sokol I. (v Štiavnici 1860), str. 24“ (Polívka 1923: 39), ktorý zbierku zaslal Dobšinskému. J. Polívka vychádza z redakčnej poznámky pripojenej k nekrológu za O. Cabanom, ktorý P. Dobšinský prevzal z časopisu *Priateľ školy a literatúry*. Píše v nej:

„V Nitránsku, kde sa dľa nášho vedomia nik o to [zbieranie rozprávok – poznámka J. P.] nepričinil, je Caban ten muž, ktorý si i o tyto nevinné kvety poesie a báječné výtvyry našej dávnovečnosti zásluhy vydobil. Minulej jaseňi zaslal vydavateľstvu Povestí viac kusov obsahujúcu, rukou Jos. Henca písanú sbierku; ktorá, k pocte zasielateľa, Sbiereku Cabanovou, nazvaná, v našich po celom Slovensku sobsbieraných rukopisoch, sa nachodí“ ([Dobšinský] 1860: 24).

Z citovaného nie je zjavné, aký (a či vôbec nejaký) autorský podiel mal O. Caban na Codexe Cabanovom. Zo šiestich rozprávok z tohto prameňa spracoval P. Dobšinský do knižných vydání tri rozprávky. V edícii *Slovenské povesti* odkázal pri dvoch (Zlatná krajina, Zlatý kľúč) na J. Henca, v *Prostonárodných slovenských povestiach* zasa na O. Cabana (Popeluša). S najväčšou pravdepodobnosťou bol

51 Bližšie poznámka číslo 3.

52 Napríklad skutočnosť, že z perspektívy editorov nebolo relevantné ani dôležité, či text, ktorý v poznámke uvádzajú, je predlohou pre tlačnú rozprávku, alebo je vo vzťahu k nej variantom; tieto skutočnosti sú zaujímavé pre nás, v spätnom pohľade na problematiku.

368 autorom rozprávok v Codexe Cabanovom iba jeden z nich. Možnosť uviesť v redakčných odkazoch obidvoch bola pre P. Dobšinského láskavým gestom voči obom mužom, ktorých prácu touto formou na publikačnej platforme zviditeľnil, a tým ich poctil (napokon, vďaka jeho redakčným poznámkam, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou oboch zbierok P. Dobšinského aj v ich početných mladších reedíciách, sa obaja natrvalo „zapísali“ do slovenskej kultúry). A súčasne, keďže každému priznal funkciu svojho zdroja, ktorá fakticky náležala iba jednému z nich, rozšíril množinu svojich spolupracovníkov nie o jedného, ale o dvoch ďalších vo veci zbierania a vydávania rozprávok zanietenej národovcov – gesto smerom navonok, ku kultúrnej komunite a k recipientovi, signál, aký výrazný je záujem kultúrnej verejnosti o túto činnosť.

Pri svojej mladšej edícii sledoval P. Dobšinský čiastočne iné ciele. *Prostonárodné slovenské povesti* mali sprostredkovať čitateľom rozprávky zo zbierky J. Francisciho, už roky nedostupnej, (v preklade) časť rozprávok zo zbierky B. Němcovej a tiež materiál, ktorý po vydaní *Slovenských povestí* z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov ostal v rukopise. Pri zostavovaní tejto edície sa už P. Dobšinský neriadil kritériami, ktoré boli preňho dôležité pri spolupráci s A. H. Škultéty. Poučený prácou pre Maticu slovenskú, ktorá vychádzala viac z folkloristických a národopisných pozícií, koncipoval svoju samostatnú edíciu takým spôsobom, že užšie než predošlá odráža podoby folklórneho naratívu. Ešte predtým, než socialistická literárna veda akcentovala kvality *Prostonárodných slovenských povestí* ako otvárania cesty realizmu, J. Polívka správne poznamenal: „Dobšinského sbierka veľmi sa líši od ‚Slovenských povestí‘, najmä nedostatkom určitého programu“ (Polívka 1923: 153); je to kniha po všetkých stránkach nesúrodá a kvalitatívne nevyvážená. P. Dobšinský sa totiž pri jej zostavovaní snažil odpublikovať z dostupných rukopisov všetko, čo bolo (z jeho pohľadu) použiteľné, aby tým ilustroval bohatosť a rozmanitosť folklórnych naratívov. V dôsledku takto formulovanej stratégie iba málo zo zaznamenaných textov ostalo po vydaní *Prostonárodných slovenských povestí* v rukopise.⁵³ Či presnejšie: iba zanedbateľné množstvo textov z „romantických“ zberov ostalo v rukopise. To však nie je prípad Codexu Cabanovho a zbierok A. Sirotkovej a P. Križku.

Zo zbierky A. Sirotkovej spracoval P. Dobšinský len dve rozprávky, ktoré v *Prostonárodných slovenských povestiach* uverejnil pod názvom Najmladší z dvanástich (predloha má názov O rybárovi) a O Peterkovi. Ďalej v tejto edícii odkázal na tri jej rozprávky ako varianty (v poznámke k rozprávke Drevená krava môžeme identifikovať Pričarovaný vozík, v poznámke k Nebojsa⁵⁴ O chlapcovi, čo sa nič nebál a v poznámke k rozprávke Trojruža O zakliatom kniežati). Pre komplexný obraz o využití Sirotkovej rozprávok v jeho edíciách doplním, že dve spomenul ako varianty v *Slovenských povestiach* (pri rozprávke Haď, mačička a psík rozprávku O hadovi, čo ho traja chlapci bili; druhý odkaz na A. Sirotkovú ako variant je

53 K takýmto patrí napríklad rozprávka A. H. Škultétyho Zrkadlo z Codexu tisovskeho A, ktorá predstavuje jediné známe slovenské spracovanie rozprávky o Snehulienke v dobovom materiáli. Oproti verzii bratov Grimmovcov je defektná, azda preto ostala v rukopise (publikovala Piroščáková [Pácalová] 2015a: 30-32). Namiesto trpaslíkov v ňom vystupujú zbojníci, ktorí sa v zármutku nad smrťou svojej „panej“ navzájom postrielať nad jej hrobom a popadajú doňho. Princznu síce vyslobodí princ, ale neožení sa s ňou, lebo už manželku má, a „Snehulienka“ ostáva bývať pri ňom a jeho žene.

54 V poznámke k tejto rozprávke P. Dobšinský prerozprával spracovanie A. Sirotkovej.

vyššie uvedený pri rozprávke *Tri píšťalky*). Celkovo teda použil sotva tretinu materiálu, ktorý mal k dispozícii.

Podobný pomer vidíme aj pri zbierke P. Križka: zo siedmich jeho rozprávok odkázal v *Prostonárodných slovenských povestiach* na dve ako na varianty (Červeňkráľ a Žltovláska, Na Boha s kyjom) a do *Slovenských povestí* zaradil jednu rozprávku spracovanú na základe Križkovej predlohy (Čarodejná kráľovná). Codex Cabanianus pôsobí z hľadiska využitia lepšie, no je to optický klam, keďže tri zo šiestich rozprávok „rozdelil“ P. Dobšinský medzi dvoch autorov. Pre porovnanie, v akom kvantitatívnom pomere spracoval materiál zo štyridsiatych rokov, môžem uviesť Codexy tisoovské. Z tridsiatich šiestich sem zapísaných rozprávok publikoval vo svojich knižných edíciách s rôznymi odchýlkami a po redakčných úpravách štrnásť textov, na ďalších šesťnásť odkázal v redakčných poznámkach k rozprávkam skompilovaným z viacerých textov alebo mu časti z nich poslúžili pri tomto kompilovaní. Iba šesť rozprávok z Codexov tisoovských nepoužil nijako (bližšie podľa jednotlivých edícií Piroščáková [Pácalová] 2015b).

Knižné edície rozprávok ako generačný odkaz (?)

Pri evidencii zužitkovania rozprávok zo zbierky A. Sirotkovej v knižných edíciách P. Dobšinského som si kládla otázku, v čom tkvie natoľko markantný nepomer oproti prameňom z „romantických“ zberov. Keďže ide o jedinú ženu rozprávkarku, z ktorej rukopisu mal editor možnosť vychádzať, moje úvahy najskôr smerovali k rodovému pozadiu. Zdá sa mi však málo pravdepodobné, že by P. Dobšinský A. Sirotkovú takto „znevýhodnil“ preto, že bola ženou. Naopak, myslím si, že zbierka A. Sirotkovej bola preňho tým iniciačným momentom, na základe ktorého sa rozhodol zaradiť medzi zverejnené pramene vo svojich knihách viac žien rozprávkarek (bližšie Piroščáková 2023: 109-110). Inú perspektívu, smerujúcu k pravdepodobne uspokojivejšej odpovedi, poodhalil práve pohľad na publikačné uplatnenie jej zbierky v súvislosti s ďalšími dvomi časovo paralelnými prameňmi – Codexom Cabanovým a zbierkou P. Križku. Tento pohľad potvrdzuje, že za marginálnym zužitkovaním zbierky A. Sirotkovej v dobových edíciách netreba hľadať rodový aspekt. Rovnako marginálne postavenie v kontexte prameňov knižných vydaní rozprávok majú totiž aj Codex Cabanov a Križkova zbierka – v prvom prípade prameň odkazujúci názvom na katolíckeho farára, v druhom rukopis ambiciózneho gymnazistu. Dôvody toho, prečo P. Dobšinský pristúpil k ich publikačnému zúročeniu v nápadne menšom kvantitatívnom zábere ako v zbierkach zo štyridsiatych rokov, treba hľadať skôr v otázkach súvisiacich so širokou problematikou pamäti a generácie.⁵⁵

Diferenčnou platformou v prístupe k zdrojovým textom je u P. Dobšinského zreteľne jeho postoj k zbierkam zo štyridsiatych rokov ako výsledkom „romantického“ zberu, na ktorom sa mal sám možnosť podieľať ako na jednej z aktivít, ktorá v mladom veku zásadne tvarovala jeho postoj k národu, jeho kultúre a „službu“ pre ne. S ohľadom na ďalšie publikačné zúročenie materiálového korpusu slovenských rozprávok zapísaných v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 19. storočia je zrejme, že na tento materiál nenahliadal ako na kvalitatívne

55 K problematike v kontexte slovenských spisovateľov narodených v roku 1822 bližšie Hučková 2023.

370 rovnocenný: rozprávky zo zbierok zapísaných „iniciačnou generáciou“ zberateľov, ku ktorej sa sám počítal, očividne vnímal ako autentickejšie, „pôvodnejšie“ (výsledok usmerňovaného a koncepcne riadeného zaznamenávania), istým spôsobom „spoľahlivejšie“ (oproti zbierkam, ktoré vznikali mimo tohto usmerňovaného prúdu), azda „dôveryhodnejšie“, a preto vhodnejšie na publikovanie. Takýto postoj k zaznamenanému materiálu môžeme napokon sledovať už vo fáze jeho zapisovania v štyridsiatych rokoch, keď namiesto toho, aby zberatelia zapísali nové látky alebo iné varianty už zaznamenaných látok, z prameňa do prameňa mechanicky a doslovne prepisovali už zapísaný text – azda práve z dôvodu, že sa im zdal byť dôveryhodnejší – „reprezentatívnejší“ než rozprávanie, ktoré by náhodne zaznamenali, alebo jeho zapisovateľa vnímali ako autoritu, ktorá to „robí správne“. Takto bolo viacero rozprávok z Codexov revúckych, zastrešených koncepcne S. Reussom, prepísaných do Prostonárodných zábavníkov levočských, a je to aj prípad Makovického rozprávky Brat a sestra.

„Iniciačná generácia“, ku ktorej sa hlásil P. Dobšinský, bola v jeho perspektíve „zakladateľskou“ generáciou“ v zmysle „sociálnej skupiny, ktorej členov spája spoločná skúsenosť v ich kritickom formatívnom období, v tomto konkrétnom prípade navyše so statusom intelektuálnej elity“ (Hučková 2023: 44). Preto zbierky, ktoré vznikli z jej činnosti, vnímal vo svojej edičnej práci ako „použiteľnejšie“ a uprednostnil ich pred materiálom, ktorý bol zaznamenaný kýmkoľvek iným, koho situoval mimo takto chápanú „zakladateľskú“ generáciu. V tomto zmysle by sme na jeho rozprávkové edície mohli nahliadať ako na intencionálny generačný odkaz.

Zaujímavé však je, že aj pri tomto postoji uplatňoval P. Dobšinský dva protichodné prístupy. Z hľadiska pramennej bázy zaradil do svojich zbierok prednostne materiál z „romantických“ (v nadväznosti na vyššie uvedené by sme mohli hovoriť „generačných“) zberov, zatiaľ čo materiál vznikajúci mimo nich použil celkom minimálne. Kritérium generačného hľadiska však neplatí, keď sa pozrieme na to, ako odkazoval na spolupracujúce subjekty: tu totiž zaujal maximalistický prístup – zberateľov, bez ohľadu na to, či ich vnímal v generačnom spojení, si doslova „vyrábal“, aby tým demonštroval záujem o zbieranie rozprávok a participáciu na ich knižnom vydaní.

Záver

P. Dobšinský vo svojich knižných edíciách zužitkoval sotva polovicu z dnes zachovanej zbierky A. Sirotkovej. Je to prekvapivo málo, ak vezmeme do úvahy, že sa v nej nachádzali aj ďalšie rozprávky, ktorých varianty ešte len pripravoval do tlače, a teda priamo sa núkalo použiť ich, hoci iba na úrovni odkazu na paralelný variant.⁵⁶ A je to nepochopiteľne málo, zvlášť ak vezmeme do úvahy, že A. Sirotková zaznamenala aj rozprávky, ktoré v starších zbierkach neboli zberateľsky podchytané, alebo ich v porovnaní s variantmi z iných prameňov spracovala originálne, samostatne a unikátne, respektíve s nejakým „naj“, ako upozornil J. Polívka pri

56 Napríklad pri rozprávke O umrlej hlave, ktorá je z *Prostonárodných slovenských povestí* známa pod názvom Mrtvý frajer. A. H. Škultéty, ktorý text pripravil na vydanie, pri nej uviedol štyri iné varianty, medzi nimi aj spracovanie Š. M. Daxnera z Codexu tisovskeho C s rovnakým názvom, aký čítame u A. Sirotkovej, nie však jej spracovanie.

polovici textov z jej zbierky. Napríklad rozprávka O zlatej hviezde ponúka podľa neho „celkom svojrázne zakľúčenie rozprávky: dievča zaklalo princa v akomsi nepochopiteľnom a nevysvetlenom vzrušení a oživilo ho akousi trávou, ktorou oživil holub družku v hneve usmrtenú, ako je to v rozličných látkach [...] Táto rozprávka zaujíma takto osobitné a význačné miesto, preto ju podávame úplnú“ (Polívka 1927: 247; prepis celej rozprávky na stranách 247-256). Z dôvodu, že tieto unikátne texty zatiaľ neboli odtlačené, prípadne má ten-ktorý „zvláštnejšie rysy, pre ktoré zaujíma samostatnejšie miesto“ (Polívka 1927: 366), uverejnil ďalej v *Súpise slovenských rozprávok* popri rozprávke O zlatej hviezde: Chudobný syn (Polívka 1930: 179-182), O umrlejšej hlave (Polívka 1927: 366-367), O čertovom kolese (Polívka 1930: 227-230), O chlapcovi, čo sa nič nebál (Polívka 1930: 372-376), O hadovi, čo ho traja chlapci bili (Polívka 1924: 441-447), O Uljan cicaj (Polívka 1924: 274-278) a O troch študentoch (Polívka 1931: 91-94), teda dohromady osem textov.⁵⁷

Hoci jeho kritériám na odtlačenie v úplnom znení v *Súpise slovenských rozprávok* zodpovedala ešte jedna rozprávka, ako jedinú ju neuverejnil. Je to Pričarovaný vozík, kde P. Dobšinský odkázal na rozprávku Drevená krava. S touto má však Sirotkovej spracovanie spoločný iba motív rozosmiatia smutnej princeznej. Rozprávka je variantom grimmovskej Die Goldene Gans zo zbierky *Kinder- und Hausmärchen* (číslo 64),⁵⁸ s tým, že namiesto zlatej husi v nej vystupuje čarovný

57 V *Súpise slovenských rozprávok* odtlačil ďalej celé znenie štyroch rozprávok z tretieho zošita, ktorého vzťah k zbierke A. Sirotkovej vnímam ako sporný (konkrétne rozprávky: Rozprávka o troch bratoch, čo šli do služby, Polívka 1924: 384-386; „iná“ – látka „varta nad hrobom“, Polívka 1930: 390-391; „iná“ – látka stávka o nos, Polívka 1930: 420-421; „iná“ – variant Had, mačička a psík, Polívka 1924: 439-441).

58 Medzinárodný katalóg rozprávkových látok ATU zaraďuje rozprávku pod číslo 571 All Stick Together a charakterizuje ju takto: „Melancholická princezná súhlasí, že sa vydá za toho, kto ju rozosmeje [...] Najmladší (najčastejšie hlúpy) z troch bratov (chudobný pastier, syn farmára alebo remeselníka) dostane od starej ženy (muža, nadprirodzenej bytosti) za svoju láskavosť (z ľútosti, šťastnou náhodou) zázračný predmet (zlaté zviera, voz) [...]. Na svojej ceste (počas prenocovania) sa zvedavý človek (zlodej) dotkne predmetu a nemôže sa ho pustiť (mladý muž zariadi, že sa človek k predmetu prilepí, použitím čarovnej formulky) [...] Neskôr sa k predmetu jeden za druhým prilepia ďalší (nahí) ľudia, predmety, zvieratá [...]. Tento zvláštne vyzerajúci sprievod prechádza popri zámku, kde ho uvidí princezná, a po prvýkrát v živote sa rozosmeje [...]. Mladý muž sa s ňou ožení (a dostane polovicu kráľovstva)“ (Uther 2011: 341; preložila J. P.; v hranatých zátvorkách sú vynechané číselné odkazy na predmetné motívy). Analýza látky Propp 2008 [1939]. Rozsiahla komparatistická štúdia k látke na materiáli publikovaných textov Polívka 1904.

372 vozík⁵⁹ a hlavným protagonistom je „akýsi Talian“.⁶⁰ J. Polívka správne konštatoval, že „je to jediná, dosiaľ nevytlačená slovenská verzia rozprávky hodne rozšírenej“ (Polívka 1927: 93). Dôvod, prečo iba prerozprával jej obsah, no čitateľsky ju nespřístupnil, sa možno príliš nelíši od postoja, ktorý k tejto rozprávke zaujal P. Dobšinský, ako ho naznačuje jeho poznámka – s ohľadom na už spomínaný vážny a protektívny vzťah Dobšinského k rukopisným zbierkam, ktoré opatroval, zriedkavá, a s ohľadom na vecnosť, pragmatickosť a koncepcnosť poznámok, ktoré do týchto rukopisov dopĺňal, prekvapivo osobná – napísaná krížom cez druhú stranu rukopisu (približne v strede, cez časť, kde sa píše, ako sa nahé krčmárove dcéry prilepili k vozíku, pričom poznámka v texte vizuálne pôsobí, akoby ňou pisateľ danú časť textu prečiarkol): „Milý mocný Bože!“ Zdá sa, že J. Polívkovi sa ani na začiatku 20. storočia nepodarilo povzniesť sa nad moralistický postoj k spracovaniu témy, ktorý viedol súčasníkov A. Sirotkovej k cenzúre takéhoto typu textov.⁶¹ S ohľadom na unikátnosť témy i jej spracovania uvádzam transkripciu tejto rozprávky v Prílohe.

Príloha

Pričarowaní wozík.⁶²

Istí Král mau welmi utešenú Dcéru, která až do dwacjatího roku wirjastla, nič inšjého nerobila, kreme čo knihi čítawala, bola welmi učená, tak že od welikéj učennosti wždy zamisená bíwala. – Od swého narodzenja, žjaden člowěk jú nemohou rozweselit, ani do smjata priwjést – Wohlačou mala došt, ale každjému

59 Utherova charakteristika tejto látky uvádza ako čarovný predmet zviera alebo vozík. V rozsiahlej porovnávačej štúdií k tejto látke eviduje J. Polívka najmä rôzne zvieratá, zriedkavejšie predmety. Vozík sa podľa neho vyskytuje v niekoľkých chorvátskych a českých spracovaniach, napríklad vo valašskej verzii publikovanej Benešom Methodom Kuldom v zbierke *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčjeje a pověry I.* (1874) alebo v rozprávke publikovanej J. K. z Radostova v zbierke *Národní pohádky* (1856), kde sa k vozíku prilepí krčmárka, „oděná pouze nejpotřebnějším šatem, jak byla v noci vyběhla“ (Polívka 1904: 81) – knižné spracovanie asi dovolilo, aby žena bolo sporo odetá, v rozprávke A. Sirotkovej, ktorá ostala v rukopise, sú krčmárove dcéry nahé.

60 S konkretizáciou národnosti akejkoľvek rozprávkovej postavy sa v korpuse slovenských rozprávok zaznamenaných v 19. storočí nestretávame. Postava Taliana vystupuje napríklad v dobovo obľúbenej maďarskej rozprávke *Husiar Maťo* (Lúdas Mytai; prvé vydanie 1815, na strane 8, riadok 15; dostupné online: https://pkk.piarista.hu/system/files/file/edokumentum/2021/fazekas_mihaly-ludas_matyi-1815.pdf). Za tento podnet ďakujem Mgr. Marte Fülöpovej, PhD.

Sirotkovej rozprávka má však aj paralelu s inou maďarskou rozprávkou, a to Jahňa so zlatým rúnom (Polívka 1904: 74 ju cituje podľa anglického vydania *The lamb with the golden fleece* zo zbierky *The Folk Tales of the Magyars*. Translated and edited with comparative notes by the Rev. W. Henry Jones and Lewis L. Kropf. London 1889). U Sirotkovej sa sestry prilepia k čarovnému vozíku, lebo obrazom nahých dievčat vo vozíku plánuje hrdina rozosmiať princeznú. Ako prvú stretávajú na svitaní ženu, ktorá sa chystá piecť chlieb. Nazlostená, že vidí nahé dievčatá s mužom, omelom jednu z nich štuchne do chrbta a prilepí sa tiež. V maďarskej rozprávke sa sice dievča prilepí k ovci, no nasledujúci motív je stvárnený rovnako: aj k nej sa prilepí lopárom pohoršená žena, ktorá práve na svitaní pečie chlieb.

61 Podobný typ cenzúry je zrejmy aj v rozprávke O ohnivej peci zo zošita, ktorý nemôžeme atribúovať A. Sirotkovej. Popis J. Polívku síce avizuje uverejnenie celého textu podľa rukopisu (Polívku 1924: 99), odlačená je však iba jeho časť, editor vynechal práve vernú reprodukciu epizódy s latentne erotickým obsahom.

62 Rozprávka je zapísaná v zošite s titulným listom „Powěsti od Amalie Sirotky. W Hájnikách 1858“. Powěsti od Amálie Sirotkovej. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond, Literárne práce, signatúra B593/2, strany 20-23.

smútnú twár ukázala, za nikoho nechcela íst – jedenkrát oznámila swojemu otcowi, že ano, že sa widá, ak sa njekto takí najď čó jú rozweselí, a do smjechu priwed'je. – Milí otec dau wšadě po krajinách wihlásit, že, ak sa takí najď čó jú princeznu rozweselí, a do smjahu dowed'je, že hnědkí mu dá pou králowstwa, a Dcéru za Ženu. – No, dobře, tu chodili wšelíjaki mladí ludja, a wšelíjake zabauki wozmišlali, druhí ludja sa od smjahu dobre nerozpukli, a milá princezka, ani najmenším údom nehla. Jeden predci jej trafíu na ljek. Istí Taljan jakosi fortjelně zprawíu jedon pričarowaní Zlatí welmí krásní wozíčok, tak že to bola len krása naň hladjet' – a počuu tento Taljan že wtom, a wtom hostinci, sa peknje dwe dcéri nalezajú, ktorje ale celkom holje /: nahje :/ zpáwajú – tento nedaj Bože – idě stím wozíčkom tam, a to bolo už wečer o đesjatěj, do toho hostinca ku krčmárowi wkročí, a pitá si hospodu pre ten wozíčok, asíce osobitnú izbu – milí krčmár mu powje, že má osobitnú izbu, ale že tam len jeho Dcéri dwe spáwajú – ach [koniec textu na strane 20] nuž weť tam muože biť ten wozík, weť tje djoučence tomu wozíku nič neurobjá – bou ten wozík welmí krásní – wozík dá ten Taljan do izbi, tam zamkne, a klúčik wezme do wrecka, a za hospodu po predku zaplatíu, že musí wčas ráno okolo tretej íst ďalej – No dobre, milí krčmár odoberje od něho plat – bola pekná noc, Mesjac utešení swítíu – a tjeťo krčmárowé Dcéri sa prebudja, a widja že sa jíu tam wolačwo bliští – ach nuž cwože je toto, weť to nebolo keď jsme išli spať, powje staršja, počkajže iděm já probuwat si sadnúť do toho wozíka ako to tam je sedjet', powje mladšja – ach čiže bi mi bolo na ňom sedjet', zdákím milím sa wozít' – tu milá Dcéra chce zísť zwozika dolu nedaj Bože, ani sa pohnúť nemohla, mikala sa, trhala, moncuwala – no čože je to že nemuožem zísť dolu, prilepila sa o wozík, a pričarowaná bola. Prosím tá pre Boha, powje staršej, podže ma odtrhnúť, weť sä ani pohnúť nemuožem – Táto skočí zposteli, sa rozumje, že též nahá, idě kněj, a stúpí na wozík, začnejú řahať, nje žebi jú witjahla, ale ai ona zustala na wozíku stát – Boli obidwe na wozíku prilepenje, nahje, holje, ako ích Pán Boh na swěť dau – Tu plač, tu narjekanja robili obidwe, že kebi aspon šati si mohli dostať, ale nič – No dobre, [prečiarknuté dwe písmená, pravdepodobne ot] Milí Taljan otwára dwere, a koho widí na wozíčku, krčmárowe dwe peknje Dcéri – Ahá, tu jste powje Talján, chceli jste zwozíkum uwrznúť – No puojďěťe teraz somnou – Milí Tal [koniec textu na strane 21] jan uchití wozík, a jak len mohou tak bežau sním. Tjeto Dcéri, prosili ho, lamentowali, abi jíu aspon šati dau obljećť, že oni nechtěli ukradnúť wozík, ale tento ani nepočúwau. Nuž ako idě, idě ďalej, přijďe do jedněj dedini, kdě jedná stará Žena pjekla chleba, a omelo si chcěla namučít' – widí milá stará Žena tjeto dwe dcéri na wozíku nahje – ach toto sa suki nehambliwje, ešte sa dajú na wozíku chlapowi nahje wozit, táto Žena beží zomelom, a udrje tú staršú Dcéru krčmárowu po chrbťě – milá Žena i zomelom sa prilepila o ten wozík, a wšadě za tím wozíkum, pri omele musela bežat' – a ako len mohou Taljan bežat, tak bežau – Králowa Dcéra sa prechodila ráno na poschodí okolo paláca, no zrazu widí, ako tento Taljan hurtuje zwozíkum, a spolu widí, ai tje holje Dcéri a tú starú Ženu prilepenú zomelom – začně sa Králowa Dcéra smjat', nemohli jú ani ukoiť' – Tu po welíkom paláci Kralowskom roznešení je chíř že sa princezka tak smeje do rozpuku, žjadon neweděu načom sa smeje, král naradowaní, hnedki rozkázal Dělo strelbu, Muzíku, a pán Boh wje akje radowanki, že jú ten Taljan rozosmjál – tjm Dcéram hnedki Princezka rozkázala šati zanjést, a jíu obljećť, a starju Ženu dokonále obdarowala, tjeto Dcéri si to držali za welíku hambu – ale tam hnedki

374 ostali, a widali sa za kralowských sluhou. – Milího Taljana kral prijal za sina, dau mu Dcéru⁶³ za ženu a pou králowstwa, a až po dnes asnať kraluje.⁶⁴

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0021/20 *Národnoobrodenecké reprezentácie – mody realizácie, transgresie a tranzície*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Ivana Taranenková, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Archívne pramene

Fond rodiny Schidlay. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Slovenský národný archív v Bratislave.

List Pavla Križka Pavlovi Dobšinskému. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, signatúra A799.

Povesti od Amálie Sirotkovej. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond, Literárne práce, signatúra B593/1, B593/2.

Pramene

[DOBŠINSKÝ, Pavol], 1860. Slovom čokolívek... [Redakčná poznámka]. *Sokol*, č. 3, roč. 1, s. 24. DOBŠINSKÝ, Pavol, 1958a. *Prostonárodné slovenské povesti. Zväzok 2*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

DOBŠINSKÝ, Pavol, 1958b. *Prostonárodné slovenské povesti. Zväzok 3*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

FRANCISCI, Ján [FRANCISCI RIMAUSKÍ, Janko], 1845. K rodákom. *Orol tatránsky*, roč. 1, č. 11, s. 87.

FRANCISCI, Ján, 1909. *Vlastný životopis*. Turčiansky Sv. Martin: Knihtlačiarsky účastinársky spolok.

KOLLÁR, Ján, 1835. *Národné zpiewanky čili pjsně swětské Slowákůw w Uhrách. Djl druhy*. Budjn. NĚMCOVÁ, Božena, 1858. Doslov. In *Slovenské Pohádky a Pověsti. Svazek 10*. Praha: Nákladem kněhkupectví Josefa Šálka, s. I-III.

NĚMCOVÁ, Božena, 2004. *Korespondence II. 1853 – 1856*. Editori a komentáre: Robert Adam, Jaroslava Janáčková, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Římalová, Stanislav Wimmer. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-697-4.

SIROTKOVÁ, Amália [S., Amalia], 1860. Pane kmotre aspon jedno! Obrázok z pospolitého života. *Sokol*, roč. 1, č. 8, s. 5-6.

Literatúra

GAŠPARÍKOVÁ, Viera, 1980a. Počiatky záujmu o humoristické podania na Slovensku. *Slovenský národopis*, roč. 28, č. 1, s. 110-128. ISSN 1339-9357.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera, 1980b. Slovenské humoristické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského. *Slovenský národopis*, roč. 28, č. 3, s. 423-432. ISSN 1339-9357.

HORÁLEK, Karel, 1989. K pohádkám Boženy Němcové. *Zlatý máj*, roč. 33, č. 3, s. 166-169.

HUČKOVÁ, Dana, 2023. Generácia 1822 v kultúrnej pamäti. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 1, s. 36-51. ISSN 0037-6973.

63 Koniec textu na strane 22.

64 Prvý riadok textu na strane 23.

- KODAJOVÁ, Daniela, 2023. Andrej Sládkovič a Memorandum národa slovenského. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 1, s. 86-94. ISSN 0037-6973.
- INVENTÁR rukopisov Literárneho archívu Matice slovenskej II. Starý fond B – Literárne práce, 1973. Martin: Matica slovenská.
- KRAUS, Cyril, 1958. Práca Pavla Dobšinského a Augusta Horislava Škultétyho na vydání „Slovenských povestí“ (1858 – 1861). *Slovenský národopis*, roč. 6, č. 5, s. 628-635. ISSN 1339-9357.
- MELICHERČÍK, Andrej, 1958. Slovenské povesti Augusta H. Škultétyho a Pavla Dobšinského. *Slovenský národopis*, roč. 6, č. 5, s. 449-468. ISSN 1339-9357.
- PAULINY, Eugen, 1958. Edičná poznámka. In DOBŠINSKÝ, Pavol. *Prostonárodné slovenské povesti. Zväzok 3*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 544-551.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana], 2015a. *Codexy tisovské: K prameňom slovenských rozprávok*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied. ISBN 978-80-89489-20-6.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana], 2015b. Archeológia pamäte: Pavol Dobšinský a výskum dejín slovenskej rozprávky na príklade Codexov tisovských. In ŽEŇUCHOVÁ, Katarína, ed. *Ludová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, s. 9-28. ISBN 978-80-89489-21-3.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana], 2015c. Kniha, ktorá nevyšla. In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Zostavila Miriam Poriežová. Bratislava: Univerzitná knižnica, s. 168-180. ISBN 978-80-89303-47-2. ISSN 1337-0723.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana, 2019. Ad fontes (Codexy Revúcke). *Slovenský národopis*, roč. 67, č. 1, s. 63-85. ISSN 1335-1303. Dostupné na: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0004>
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana, 2023. Ad fontes (Revízia jedného biografického hesla). *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 1, s. 105-115. ISSN 0037-6973.
- POLÍVKA, Jiří, 1904. Nezasmálka. In POLÍVKA, Jiří. *Pohádkoslovné studie*. Praha: Společnost Národopisného musea československého, s. 67-106.
- POLÍVKA, Jiří, 1923. *Súpis slovenských rozprávok. Zväzok 1*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- POLÍVKA, Jiří, 1924. *Súpis slovenských rozprávok. Zväzok 2*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- POLÍVKA, Jiří, 1927. *Súpis slovenských rozprávok. Zväzok 3*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- POLÍVKA, Jiří, 1930. *Súpis slovenských rozprávok. Zväzok 4*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- POLÍVKA, Jiří, 1931. *Súpis slovenských rozprávok. Zväzok 5*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- PROPP, Vladimír Jakovlevič, 2008 [1939]. Rituální smích ve folkloru. K pôvodu pohádky o Nezasmálce. In PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Preložili Hana Šmahelová, Miroslav Červenka, Marcela Pittermannová. Druhé vydanie. Jinočany: H & H, s. 168-192. ISBN 987-80-7319-085-9.
- UTHER, Hans-Jörg, 2011. *The Types of Internation Folktales. A Classification and Bibliography. Part II. Tales of the Stupid Orge, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica. ISBN 978-951-41-1055-9.

Elektronické zdroje

Lúdas Matyi, 1815. Dostupné online: https://pkk.piarista.hu/system/files/field/edokumentum/2021/fazekas_mihaly-ludas_matyi-1815.pdf

Mgr. Jana Piroščáková, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: pacalovakorekt@gmail.com